

DJELOVANJE SOVJETSKIH I BUGARSKIH VOJNIH POSTROJBI U BORBAMA ZA OSLOBOĐENJE MEĐIMURJA I PODRAVINE 1945. GODINE

ACTIVITIES OF SOVIET AND BULGARIAN MILITARY UNITS IN THE STRUGGLE FOR THE LIBERATION OF MEĐIMURJE AND PODRAVINA IN 1945

Goran HUTINEC

Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu
ghutinec@ffzg.hr

Primljeno / Received: 3. 9. 2021.

Prihvaćeno / Accepted: 3. 11. 2021.

Izvorni znanstveni rad

Original scientific paper

UDK / UDC: 355.31(497.524Međimurje=163.2)“1945”
355.31(497.525Podravina=163.2)“1945”
94(497.5)“1945”

SAŽETAK

U radu se na temelju izvora razrađuje napredovanje bugarskih vojnih snaga u oslobađanju doline Drave tijekom travnja i svibnja 1945. godine. Bila je to velika pomoć partizanskim jedinicama, kao i nadiranjju Crvene armije. Pogotovo je bio važan učinak bugarske vojske na oslobađanju Međimurja tijekom travnja 1945. godine, koja je forsirala Muru i uz znatne gubitke oslobodila područje srednjeg Međimurja, te cijelog štrigovskog kraja. Potkraj travnja bugarske snage, zajedno s 3. jugoslavenskom armijom započele su oslobađanje Podravine južno od Drave, počam od Valpova i Donjeg Miholjca, pa prema zapadu. Prvih dana svibnja bugarski vojnici (13. puk, 30. pješački puk 8. bugarske divizije) zauzeli su Ferdinandovac, te su 4. svibnja izbili pred Gabajevu Gredu i Hlebine, potom su zauzeli Drnje, a nakon 6. svibnja 1945. teške borbe vodile su se oko Zablatja i osobito Legrada. Tu su Bugari imali i većih gubitaka, te je zbog toga u središtu Donje Dubrave formirano i posebno bugarsko groblje.

Ključne riječi: Međimurje, Podravina, Drugi svjetski rat, Crvena armija, Bugarska armija

Keywords: Međimurje, Podravina, World War II, Red Army, Bulgarian Army

Vojni aspekti oslobađanja Međimurja 1945. godine u hrvatskoj su historiografiji relativno površno obrađeni. Ni u socijalističkoj Jugoslaviji, niti nakon osamostaljenja Republike Hrvatske toj se temi nije pristupalo jednako detaljno kao nekim drugim borbama u toku rata.¹ Nešto bolje su obrađene završne operacije u Podravini, u kojima je važniju ulogu igrala Jugoslavenska armija.² Uzroke takvog stanja ponajprije treba tražiti u činjenici da su u operacijama u Međimurju dominantnu ulogu imale sovjetske

¹ O tim se borbama, uglavnom šturo, najčešće pisalo u radovima o zavičajnoj povijesti Međimurja, primjerice Juraj LAJTMAN, ur, Prilog historiji radničkog pokreta i Narodnooslobodilačke borbe u Međimurju od 1919.-1959, (Čakovec: Tiskara i knjigovežnica Čakovec, 1959), 103-104; Vladimir KALŠAN, Međimurska povijest, (Čakovec: vlastita naklada, 2006), 372; Branimir BUNJAC, Ratne i poratne žrtve sjeverozapadnog Međimurja: 1914-1947, (Čakovec: Povijesno društvo Međimurske županije, 2012), 141-142, 148; Vladimir KALŠAN, Međimurje u Drugom svjetskom ratu, (Čakovec: SABA RH, 2015), 111-112.

² Savo VELAGIĆ, »Završne operacije za oslobađanje srednje i gornje Podravine«, u: *Podravski zbornik*, ur. Franjo Horvatić, No.11 (1985), 28-47.

i bugarske trupe, čija je izvorna dokumentacija dugo bila nedostupna istraživačima iz Jugoslavije odnosno Hrvatske. Taj je nedostatak dijelom ispravljen u pogledu sudjelovanja bugarskih vojnika u borbama protiv njemačkih trupa u Međimurju.³ No, o sudjelovanju sovjetskih snaga još uvijek nisu izvršena ni temeljna istraživanja. Priliku za ispravljanje tih *lacuna* pruža veliki projekt ruskih vlasti usmjeren na digitalizaciju arhivske građe nastale djelovanjem sovjetskih vojnih postrojbi u toku Drugog svjetskog rata. Milijuni dokumenata koji su digitalizirani i javno dostupni na web-stranici »Память Народа 1941-1945« (u prijevodu – »sjećanje naroda«),⁴ omogućuju širokoj publici da i bez izravnog odlaska u Rusiju konzultira mnogobrojne dokumente koji su povezani i s borbama na hrvatskom prostoru, pogotovo u zadnjim ratnim godinama. Tu su zastupljeni ne samo dokumenti o borbama u Baranji, pogotovo u toku Batinske bitke u studenom 1944, nego i neke druge operacije u kojima su snage iz sastava 3. ukrajinskog fronta Crvene armije sudjelovale na hrvatskom prostoru – primjerice, borbe na Virovitičkom mostobranu u zimi 1944/45, te istovremene akcije sovjetskih zrakoplovnih snaga u kojima su nerijetko napadana naselja i obrambeni položaji njemačkih trupa uzduž južne obale Drave, od Osijeka, Valpova i Donjeg Miholjca sve do Varaždina. Djelić tih dokumenata osvjetljava i borbe vođene u sklopu Bečke operacije u proljeće 1945, u kojima je lijevi bok sovjetskih trupa paralelno s glavnim snagama koje su napadale prema Beču kao glavnom cilju, napredovao s položaja između Balatona i Drave prema zapadu. U sklopu tih borbi u kojima je sovjetskom zapovjedništvu bila potčinjena i 1. bugarska armija, u travnju 1945. je oslobođeno i Međimurje, a front se naposljetku sredinom travnja stabilizirao zapadno od današnje slovensko-hrvatske granice. Pored bugarskih jedinica, koje su prve ušle u niz međimurskih naselja, trupe Crvene armije su sudjelovale u borbama u sjeverozapadnom dijelu Međimurja. Bugarske trupe također su potkraj travnja i početkom svibnja u suradnji s 3. jugoslavenskom armijom sudjelovale i u oslobađanju niza mjesta uz južnu obalu Drave.

CRVENA ARMIJA U PANONSKOM PROSTORU I BEČKA OPERACIJA 1945. GODINE

Trupe Crvene armije ušle su na panonski prostor u drugoj polovini 1944, nakon rumunjskog prelaska na stranu Saveznika. Sovjetske su trupe prelazeći preko rumunjskog teritorija izbile na mađarsku granicu potkraj kolovoza, i već iste jeseni u velikim operacijama prodrle do Dunava. Horthyjev režim je pao sredinom listopada, a na vlast postavljena Szálasijeva Stranka strelastih križeva. Zbog sporog napredovanja i neuspjeha 2. ukrajinskog fronta u zauzimanju Budimpešte, nakon oslobađanja Beograda u listopadu 1944. zapovjednik 3. ukrajinskog fronta maršal Tolbuhin dobio je naredbu da umjesto u zapadnom pravcu nastavi napredovati prema sjeverozapadu i priključi se operacijama zauzimanja Panonske nizine. To je bio glavni razlog pokretanja akcije forsiranja Dunava kod Batine, kako bi se 3. ukrajinski front mogao s juga priključiti operacijama opkoljavanja Budimpešte. Mađarski glavni grad našao se u potpunom okruženju potkraj prosinca, što je izazvalo oštru reakciju Nijemaca, koji su u Mađarsku poslali svoje posljednje svježe snage. Gubitak Budimpešte otvorio bi Crvenoj armiji put prema Beču, a povrh toga su naftni izvori u jugozapadnoj Mađarskoj predstavljali posljednju mogućnost za opskrbu njemačkih oružanih snaga gorivom i trebalo ih je zaštititi pod svaku cijenu. U tri velike operacije na prostoru između Balatona i Dunava njemačke su se snage pokušavale probiti do opsjednute Budimpešte, ali bez uspjeha i grad je zauzet u veljači 1945. Poslije tih borbi zone odgovornosti Crvene armije su razdijeljene tako da je 3. ukrajinski front bio odgovoran za prostor od Drave do jezera Velen-

³ Diana GLASNOVA, *Ratnici milosrđa*, (Zagreb: Alfa, 2008), 234-258. Iako Glasnova nudi niz važnih informacija preuzetih iz bugarskih arhiva, veliki je nedostatak njenog (ipak više publicističkog nego historiografskog) djela otvoreno neprijateljstvo prema trupama Crvene armije te pretjerano glorificiranje bugarskih trupa, što joj često zamagljuje uvid u uzročno-posljedične veze šireg plana za konačni obračun s preostalim nacističkim snagama u Srednjoj Europi i konkretnih zbivanja na mikro-lokacijama na kojima su ratovali bugarski vojnici.

⁴ <https://pamyat-naroda.ru/> (pristup ostvaren 5. lipnja 2021). Zbog lakše provjerljivosti ovog teksta, osim naziva pojedinih dokumenata na ruskom jeziku, kojima se lako može pristupiti preko tražilice integrirane u navedenu web-stranicu, navodit će se i njihova izvorna arhivska signatura, prema ruskom (nekadašnjem sovjetskom) modelu фонд - опись – дело, koji uvelike korespondira s hrvatskim inačicama фонд – serija – spis.

ce. Pored toga, poslana su mu brojna pojačanja kako bi nadoknadio gubitke pretrpljene u zimskim borbama, što je omogućilo uspješnu obranu od novih velikih njemačkih protunapada pokrenutih početkom ožujka. Njemački je plan uključivao napade s južne obale Drave kod Donjeg Miholjca i Valpova prema sjeveru, uz istovremeni napad iz pravca Nagykanizse prema istoku. Ti su napadi trebali odvratiti sovjetsku pažnju na pogrešnu stranu, dok bi potom glavni udar uslijedio između jezera Balaton i Velenice. Iako su u početku njemačke snage imale uspjeha i na nekoliko mjesta uspjele probiti sovjetsku obranu, njihovo je napredovanje već sredinom ožujka zaustavljeno, a potom je Crvena armija prešla u protunapad. Probili su se kroz njemačke položaje sjeveroistočno od Balatona i žurno krenuli prema zapadu, nastupajući prema Beču i Bratislavi. Njemačke su trupe u tom području pregažene i do kraja mjeseca prednji su sovjetski položaji već bili nadomak stare mađarsko-austrijske granice. Crvena armija zauzela je Szombathely 29. ožujka 1945, a istog je dana započeo i veliki napad 57. armije 3. ukrajinskog fronta na prostoru južno od Balatona. Njihov zadatak je bilo zauzimanje naftnih izvora oko Nagykanizse i zaštita lijevog boka glavnine sovjetskih snaga od mogućeg protuudara s juga.⁵ U sklopu te ofenzive Crvena je armija sudjelovala i u oslobađanju Međimurja.

SOVJETSKA ZRAKOPLOVNA IZVIĐANJA I BOMBARDIRANJA MEĐIMURJA I OKOLICE

Sovjetske snage koje su prve ostavile trag u Međimurju i Podravini bili su avijatičari Crvene armije. Za razliku od zapadnih Saveznika, kojima je strateško bombardiranje ciljeva duboko u protivničkoj pozadini bilo važan dio ratnog napora, sovjetski planeri takvim misijama nisu pridavali veći značaj. Fokusirali su se na neprijateljske kopnene snage blizu fronta, ili pokušavali utjecati na ishod kopnenih bitki napadima na važnija prometna čvorišta u neposrednom zaleđu linije fronta. No, to ne znači da nisu izvršavali i duže letove, dublje u neprijateljsku pozadinu, u svrhu izviđanja i prikupljanja informacija o protivničkoj snazi. U tjednima uoči sovjetskog napada na njemačku obrambenu crtu intenzivirano je izviđanje u pozadini fronta, posebno na željezničkim prometnicama koje su zbog velikog kapaciteta i protočnosti bile presudne za mobilno ratovanje tog doba. Sovjetska je 17. zrakoplovna armija, zadužena za neposrednu potporu 3. ukrajinskom frontu već u ožujku 1945. gotovo danomice nadlijetala sva važnija prometna čvorišta s njemačke strane fronta, kako na pravcu prema Beču i drugim austrijskim zemljama, tako i u smjeru Zagreba i Broda. S obzirom na njemački pokušaj protuudara preko Drave iz pravca Valpova i Donjeg Miholjca u prvoj polovini ožujka, velik je broj izvidničkih i borbenih letova bio usmjeren u tom pravcu,⁶ no istovremeno nisu zanemarivani ni ostali mogući smjerovi njemačkih kontranapada. Glavni nositelj izvidničkih aktivnosti bio je 39. samostalni izvidnički puk (orap) opremljen izviđačkim jednomotorcima *Jak-9* i dvomotorcima *Pe-2*, koji su nerijetko zalazili vrlo duboko u neprijateljsku pozadinu, sve do Bratislave, Beča, Graza, Maribora i Zagreba. Osim broja njemačkih aviona na tamošnjim uzletištim, posebno ih je zanimala gustoća željezničkog prometa, prohodnost pruga, osobito željezničkih mostova i drugih riječnih prijelaza, a uoči samog početka velike sovjetske ofenzive i broj i točni položaji njemačkih trupa u zoni borbenih djelovanja. Nerijetko su na tim letovima izrađivane i fotografije terena u zonama preleta. Pred kraj ožujka i početkom travnja sve su češće nadlijetali i izviđali i situaciju na području Međimurja i okolice.⁷

Pored aviona specijaliziranih za zračno izviđanje i snimanje, povremeno su i drugi sovjetski zrakoplovi, uglavnom bombarderi, slani na misije izviđanja neprijateljske pozadine. Tu se posebno isticala 244. bombarderska zrakoplovna divizija (bad), čiji su bombarderi tipa *B-3 Boston*, nabavljeni iz Sjedi-

⁵ Karl-Heinz FREISER, ur., *Germany and the Second World War*, vol. VIII, (Oxford: Clarendon Press, 2017), 863-952; Sergej ŠOJGU, ur., *Великая Отечественная война 1941-1945 годов*, vol. V, (Moskva: Ministarstvo obrane Ruske Federacije, 2013), 151-192.

⁶ Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации [Središnji arhiv Ministarstva obrane Ruske Federacije] (ЦАМО), f.370, o.6519, d.20, Журнал боевых действий частей 17 ВА за март 1945 г.

⁷ ЦАМО, f.370, o.6518, d.343, Журнал боевых действий 39 орап за март месяц 1945 года, 393, 422-424, 425-427, 430-435 (4, 24, 26, 29-31. оžujка 1945); Журнал боевых действий 39 орап за апрель месяц 1945 г., 439-475 (1-9. travnja 1945).

njenih Američkih Država putem *lend-lease* programa opremanja ratnim materijalom. Oni su najčešće noću slani na specijalne izvidničke letove. Na tim su letovima osim izviđanja imali i dodatne zadatke uznemiravanja neprijateljskih trupa sporadičnim bombardiranjem posebno interesantnih ciljeva – željezničkih kompozicija, većih grupacija vozila i slično. Kako se fronta u proljeće 1945. kretala uzvodno duž sjeverne dravske obale, tako su i mete sovjetskih bombardera pomicanje sve više prema zapadu. Dok su u prvoj polovini ožujka od hrvatskih gradova sovjetski avioni najčešće gađali Valpovo i Donji Miholjac, te naselja južno od Drave, pokušavajući na taj način oslabiti njemački protunapad u pravcu sjevera,⁸ prema kraju ožujka 1945, kada je postalo jasno da će njemačka obrambena linija između Drave i Balatona popustiti, počela su sve intenzivnija bombardiranja Međimurja i okolice. Još u noći s 2. na 3. ožujak jedan od izvidničkih aviona bacio svoje bombe na 3 željezničke kompozicije uočene na stanici Koprivnica, a već sljedeće noći je gađana i skupina od osamdesetak vozila opažena kod Novigrada.⁹ I Prelog je bombardiran u istovrsnom napadu izvršenom u noći s 19. na 20. ožujka.¹⁰ U noćima 22/23. i 23/24. ožujka napadnuta je željeznička postaja Varaždin. Takvi noćni napadi su najčešće bili relativno slabi, izvršeni s jednim avionom koji bi za vrijeme izvidničkog leta bacio bombe više u svrhu uznemiravanja nego s namjerom da se pogodi neki konkretni objekt.¹¹ Početkom travnja zabilježeni su i slični napadi na zagrebački željeznički čvor i aerodrom.¹² Ti noćni napadi po razaranju i po broju žrtava nisu usporedivi s ranijim američkim bombardiranjima Varaždina ili Čakovca izvršenim u 1944, ali ni s velikim američkim a potom i sovjetskim napadima iz proljeća 1945. godine.¹³

Proboj njemačke obrambene linije između Drave i Balatona i sovjetsko napredovanje na zapad, koje je potkraj ožujka i početkom travnja rezultiralo ogorčenim borbama u širem prostoru Nagykanizse, nagovijestilo je približavanje fronta Međimurju. Kroz Međimurje su se zbog dobre željezničke povezanosti na zapad povlačile mnoge njemačke trupe razbijene u sovjetskom napadu. Za Crvenu armiju je bilo od presudnog značaja što više otežati ili potpuno onemogućiti ponajprije željeznički promet kroz Međimurje, a također u prometnom smislu izolirati taj prostor od NDH i na taj način spriječiti dopremu njemačkih pojačanja s juga. Valja imati na umu da su pored sporadičnih napada na hrvatske gradove u mursko-dravskom porječju, u to vrijeme već vrlo snažno napadana susjedna naselja u Mađarskoj – primjerice, Nagykanizsa i Murakeresztúr, koji su tada već bili na samoj bojišnici.¹⁴ Tih su dana čakovečki i varaždinski željeznički kolodvori, pruge te mostovi preko Drave na relaciji Varaždin-Čakovec postali glavnim metama sovjetske avijacije. Veliki napadi na oba ta grada bili su planirani za 30. ožujka 1945.

⁸ ЦАМО, ф.20224, о.1, д.45. Журнал боевых действий частей 244 бад, 181-190, 193-194 (izvještaji za 6-8. i 10. ožujka 1945). 244. бад bio je sastavljen od 260, 449. i 861. bombarderskog puka.

⁹ ЦАМО, ф.20224, о.1, д.45. Журнал боевых действий частей 244 бад, 177, 179 (izvještaj za 3. i 4. ožujka 1945).

¹⁰ ЦАМО, ф.20224, о.1, д.45. Журнал боевых действий частей 244 бад, 219-220 (izvještaj za 20. ožujka 1945).

¹¹ ЦАМО, ф.20224, о.1, д.45. Журнал боевых действий частей 244 бад, 228-230 (izvještaj za 22. i 23. ožujka 1945).

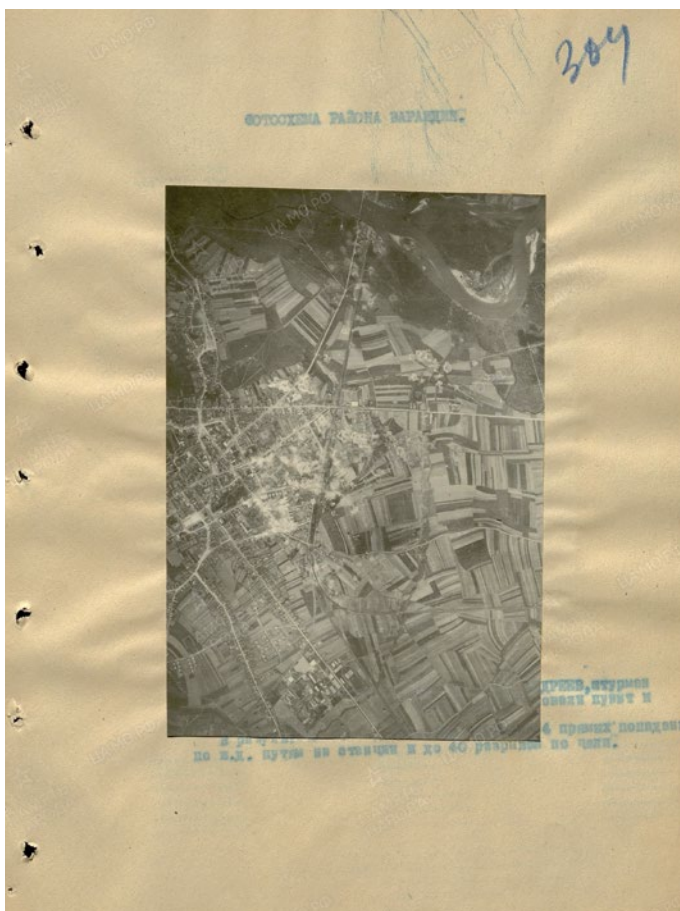
¹² ЦАМО, ф.20224, о.1, д.45. Журнал боевых действий частей 244 бад, 262, 264, 267 (1, 2. i 3. travnja 1945.)

¹³ Vladimir HUZJAN *Varaždin u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske 1941.-1945.* (Zagreb: HAZU, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, 2020), 182-191. Huzjan od sovjetskih napada na Varaždin navodi samo ta dva noćna napada, u kojima su ukupno ranjene 4 osobe, te kasniji napad izvršen 3. travnja u kojem je ubijeno 6 vojnika, vjerojatno zbog nedostatka izvorne građe uslijed općeg kolapsa sila Osovine u tim posljednjim ratnim mjesecima. Neki od vrlo žestokih napada uopće nisu ostavili nikakvog traga u izvorima nastalim djelovanjem NDH i njenih ustanova. Vjerojatno zbog istih razloga ni Marica Karakaš-Obradov u svojoj monografiji posvećenoj bombardiranjima hrvatskog prostora u toku Drugog svjetskog rata uopće ne spominje bombardiranja Varaždina u 1945. godini, niti bilo koji zračni napad na Čakovec, pa je njena knjiga za ovu temu posve neupotrebljiva. Najteži zračni napad na čakovečki željeznički kolodvor u toku rata, u kojem su američki bombarderi B-24 iz sastava 455. bombarderske grupe bacili gotovo 40 tona bombi izvršen je 1. studenog 1944, vidi Kevin MAHONEY, *Fifteenth Air Force against the Axis*, (Lanham-Toronto-Plymouth: The Scarecrow Press, 2013), 268.

¹⁴ ЦАМО, ф.20224, о.1, д.45. Журнал боевых действий частей 244 бад, 239-247 (izvještaji za 29-31. ožujka 1945).

godine,¹⁵ no iz nejasnih razloga, vjerojatno zbog prevelikog opterećenja avijatičara i njihovih zrakoplova koji su u to vrijeme polijetali i po nekoliko puta dnevno na različite druge zadatke, izvršeno je samo bombardiranje Varaždina. Napad je izvršio 260. bombarderski puk (bap) iz sastava 244. bad, poslavši 16 zrakoplova u napad koji je počeo u 19:30 sati. Budući da je druga grupa iz istog puka prijedodne napala Sopron, a još 4 zrakoplova vršila su izviđanje prostora između Nagykanizse, Varaždina, Maribora i Zagreba, napad je bio nešto slabiji od prvotno planiranog, ali je ipak izazvao velika razaranja. Prema izvještaju 260. bap, s visine od 4.000 metara odbačeno je više od 10 tona bombi, te su porušene 32 zgrade i uništeno 15 željezničkih vagona.¹⁶ Bombardere je u napadu štitilo 8 lovačkih zrakoplova tipa *La-5* iz sastava 848. lovačkog puka (iap) 194. lovačke zrakoplovne divizije (iad).¹⁷

Nekoliko dana nakon tog napada, sve do 3. travnja Varaždin je bio pošteđen novih razaranja, jer se težište djelovanja sovjetskog zrakoplovstva premjestilo nad Čakovec. Od 31. ožujka do 3. travnja Čakovec je svakodnevno napadan iz zraka, pri čemu su osim 244. bad u napadima sudjelovali i avioni *Il-2* iz sastava 189. jurišne zrakoplovne divizije (šad), pa čak i laki dvokrilci *Po-2* iz 262. divizije noćnih bombardera (nbad).¹⁸ Prvi napad izvelo je 25 *Bostona* iz 861. bap, koji su u 16:27 sati 31. ožujka sa visine 2.700 metara izbacili više od 20 tona bombi na željezničku stanicu, na kojoj je prema izvještajima pilota tada bilo čak 6 željezničkih kompozicija. Napadači su izvijestili o dvije velike eksplozije te 5 požara izazvanih bombardiranjem.¹⁹

Slika 1. Skica napada na Varaždin 30. ožujka 1945. godine

¹⁵ ЦАМО, ф.20224, о.1, д.45. Журнал боевых действий частей 244 бад, 242 (извještaj za 30. ožujka 1945).

¹⁶ ЦАМО, ф.20224, о.1, д.44. Оперативная сводка штаба 260 бap № 65, 388 (извještaj za 30. ožujka 1945). Napad su izvele dvije posade iz 1. eskadrile, sedam posada iz 2. eskadrile, šest posada iz 3. eskadrile te još jedan avion iz zapovjedništva puka u kojem je letio i sam zapovjednik jedinice, major Andrejev. Izvještaju je priložena i fotografija nastala u toku bombardiranja, u kojem su bačene 63 razorne bombe FAB-100 težine 100 kg i 98 rasprskavajućih bombi AO-50-100 težine 50 kg.

¹⁷ ЦАМО, ф.20196, о.1, д.32 Журнал боевых действий 194 иад, 430 (извještaj za 30. ožujka 1945). Kopije ovih izvještaja 194. lovačke divizije očuvane su u istom arhivu i kao podserija fonda 370 (Spisi 17. zračne armije), о.6518, д.207.

¹⁸ ЦАМО, ф.20224, о.1, д.45. Журнал боевых действий частей 244 бад, 244-247, 260-262 (извještaji za 31. ožujka i 1. travnja 1945); ф.20193, о.1, д.28. Журнал боевых действий 189 шад, 99-105 (извještaji za 2-3. travnja 1945); ф.20241, о.1, д.32 Журнал боевых действий 262 нбад, 245-247 (извještaj za 3. travnja 1945). U gotovo svim izvještajima kao meta se navodi željeznički čvor Čakovec, ili željeznički promet na prugama koje vode prema gradu.

¹⁹ ЦАМО, ф.20224, о.1, д. 44, Оперативная сводка штаба 260 бap № 66, 360 (извještaj za 31. ožujka 1945). Bačena je ukupno 191 bomba FAB-100 i 85 bombi AO-50-100.

Pratnju je činilo 7 lovaca *Jak-3* iz 288. iad.²⁰ Čini se da je u tom napadu pogođen i čakovečki paromlin, jer je u popisima žrtava rata naveden jedan radnik koji je stradao u eksploziji bombe tog dana. Kronika čakovečke župe navodi da su u tom napadu pogođeni ne samo mlin, nego i pošta.²¹ Napadi su nastavljeni i u noći na 1. travnja, kada je 449. bap s 10 aviona ponovno napao željeznički čvor Čakovec, izbacivši oko 10 tona bombi koje su izazvale čak 8 snažnih eksplozija te 9 požara opaženih iz zraka.²² Završni napad na Čakovec bombarderi *Boston* iz 244. bad su izvršili 1. travnja poslijepodne. Avioni iz sastava 861. bap su podijeljeni u dvije grupe, od kojih je prva sastavljena od 17 aviona s visine od 3.000 metara izbacila bombe u 14:10, a druga se sastavljena od 6 aviona priključila grupi od 12 aviona iz 260. bap, koji su u 14:20 s visine od 4.000-4.500 metara gađali centar grada. Prva grupa iz 861. bap je izvjestila o 2 velike eksplozije i 10 požara, a druga o 2 eksplozije i 4 požara.²³ Izvještaj 260. bap je nešto precizniji, i spominje da je srušeno 15 zgrada i uništeno 25 vagona.²⁴ Ukupno je tog dana 35 sovjetskih zrakoplova izbacilo preko 30 tona bombi, i to je bio najteži njihov napad na Čakovec. Čini se da je upravo u tim kasnijim napadima u kojima je gađan i centar grada dio bombi pao na današnju Ulicu kralja Tomislava gdje je srušeno nekoliko kuća.²⁵ I tog dana su zabilježene žrtve među civilima.²⁶

Sljedećih se dana nisu ponavljali takvi žestoki napadi na Čakovec, već su u borbu ubačeni avioni *ИI-2*. To je jasno ukazivalo na činjenicu da se Međimurju sve više približavaju i sovjetske kopnene jedinice, budući da je namjena tih aviona bila prije svega bliska potpora vlastitim kopnenim snagama. Zrakoplovi iz sastava 189. šad su 2. travnja dobili zadaću napadati promet na prugama Čakovec-Mursko Središće (615. jurišni zrakoplovni puk/šap), Kotoriba-Čakovec (707. šap), te prijelaze preko Mure u blizini Letenya i Hodošana (639. šap). Ukupno je na tim zadaćama letjelo više od 40 aviona *ИI-2*, neki od njih i više puta u toku dana, te su izvijestili da je uništena jedna parnjača, 25 vagona, 15 vozila, i počinjene brojne druge štete.²⁷ Vjerojatno je upravo u tim napadima pogođen i njemački vlak na pruzi između glavne postaje i Buzovca.²⁸ Dva se zrakoplova iz 707. šap nisu vratila sa zadatka, no jedan od njih je viđen kako vrši prisilno slijetanje istočno od Nagykanizse. Posebno su uspješni bili napadi tog puka na željezničke kompozicije kod Donjeg Mihaljevca i kod Središća.²⁹ Jurišnim su avionima zaštitu pružali lovci tipa *La-5* iz sastava 194. iad. Prema njihovim izvještajima, iz kojih je vidljivo da su na tim letovima utrošili i određen broj manjih bombi i granata za topove od 20 mm kojima su bili naoružani, a na temelju činjenice da nisu prijavili nikakve zračne bitke protiv njemačkih avijatičara, može se

²⁰ ЦАМО, ф.370, о.6518, д.432, Оперативная сводка штаба 288 иад № 90, 115-116 (извještaj za 31. оžujка 1945).

²¹ Branimir BUNJAC, Ratne i poratne žrtve, 511-512; Juraj KOLARIĆ, »Međimurje u župnim kronikama tijekom mađarske okupacije (1941.-1945.)«, u: *Međimurje u Drugom svjetskom ratu, zbornik radova*, Čakovec 2007, 50. U mlinu je poginuo radnik Roko Vugrinec.

²² ЦАМО, ф.20224, о.1, д. 44, Оперативная сводка штаба 449 бап № 91, 375 (извještaj za 1 travnja 1945). Izbacene su 22 bombe FAB-100 i 158 bombi AO-50-100. Iako nije navedeno točno vrijeme napada, iz podatka da su avioni poletjeli u 00:37 i vratili se sa zadatka u 03:51 može se pretpostaviti da je sam napad izvršen poslije 02:00 sata. Valja napomenuti da su u sovjetskim izvještajima radi lakše preglednosti svi sati navedeni prema moskovskom vremenu, pa je te podatke potrebno preračunati u lokalne vremenske zone, imajući na umu da je u SSSR cijele godine bilo službeno isključivo ljetno vrijeme.

²³ ЦАМО, ф.20224, о.1, д. 44, Оперативная сводка штаба 861 бап № 89, 400 (извještaj za 1. travnja 1945). 861 bap je tog dana izbacio na Čakovec i okolice 167 bombi FAB-100 i 93 bombe AO-50-100.

²⁴ ЦАМО, ф.20224, о.1, д. 44, Оперативная сводка штаба 260 бап № 67, 390 (извještaj za 1. travnja 1945). Čakovec su napala dva aviona iz 1. eskadrile, pet iz 2. eskadrile te pet iz 3. eskadrile pod vodstvom majora Makejeva. Bačeno je 60 bombi FAB-100 i 76 AO-50-100.

²⁵ Vladimir KALŠAN, Međimurje u Drugom svjetskom ratu, 111. Iako autor datira te događaje na 31. ožujka, na temelju sovjetskih izvještaja o ciljevima gađanim u Čakovcu čini se vjerojatnijim da se to ipak dogodilo dan kasnije.

²⁶ Branimir BUNJAC, Ratne i poratne žrtve, 513. Poginuo je Andrija Žinić.

²⁷ ЦАМО, ф.20193, о.1, д.28, Журнал боевых действий 189 шад, 99-102 (извještaj za 2. travnja 1945).

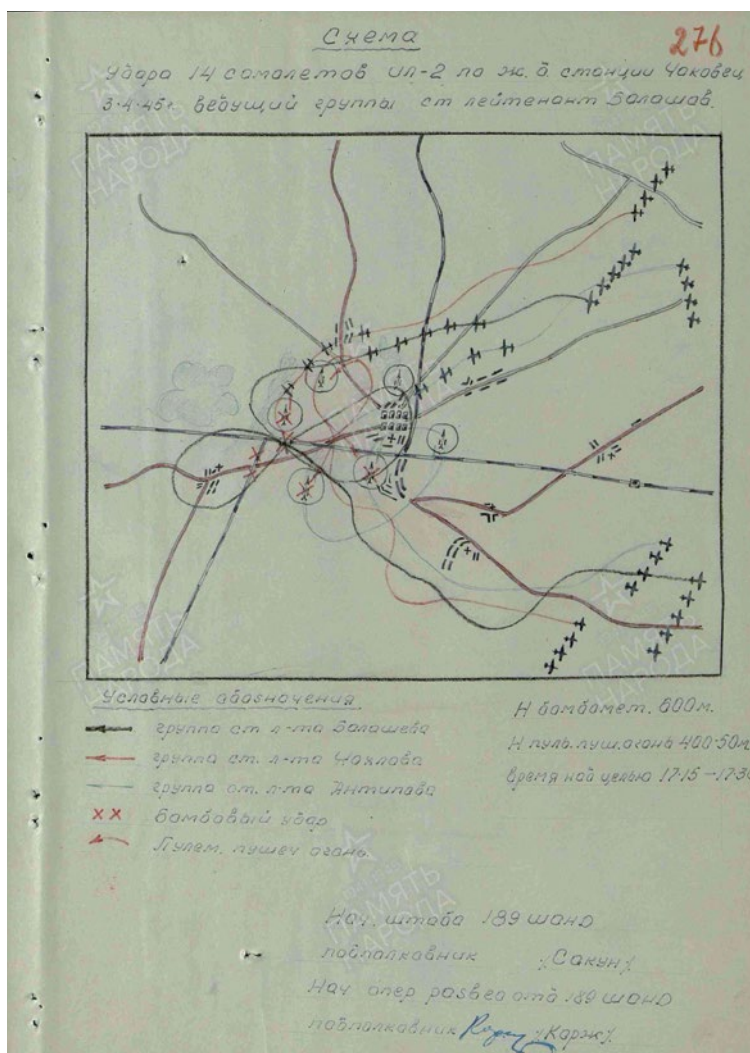
²⁸ Vladimir KALŠAN, Međimurje u Drugom svjetskom ratu, 111.

²⁹ ЦАМО, ф.22919, о.0104735с, д.5, Журнал боевых действий 707 шап, 2; д.15, Боевое донесение штаба 707 шап, 99 (извještaji za 2. travnja 1945).

zaključiti da su i oni napadali ciljeve na zemlji u zonama Kotoriba-Čakovec-Mursko Središće-Letenye (56. iap) te Čakovec-Macinec (848. iap).³⁰

U noći s 2. na 3. travnja nad Međimurjem je bila aktivna 262. nbad, postrojba opremljena lakim dvokrilcima Po-2. Dok se glavnina te divizije već borila kod Beča, u napade na prostoru donjeg toka Mure poslan je 97. gardijski puk za noćna bombardiranja (nbad). Od 18 raspoloživih aviona neki su letjeli u više misija tokom iste noći, pa je ostvareno 28 polijetanja u kojima su između 00:40 i 06:00 sati pogođeni Letenye, Mursko Središće, Donja Lendava, Hodošan i Čakovec. Piloti su izvijestili da je uništeno 5 vozila, porušene 3 zgrade u Lendavi i Središću te uništeno skladište streljiva kod Hodošana.³¹ No, kako je riječ o vrlo malim avionima niske nosivosti, mogli su bacati samo lake bombe težine 50 ili 25 kg, pa su stoga i počinjene štete bile mnogo manje nego u dnevnim napadima većih i težih bombardera. Ti su napadi ponajprije imali svrhu uznemiravanja protivnika u zoni borbi,

kako bi im se u noću utjecalo na borbenu sposobnost i moral. No, već sljedećeg dana ponovno su počeli žešći i ustrajniji zračni napadi sovjetskih snaga. Njihovo je težište prenijeto prema zapadu, u skladu s pravcima povlačenja njemačkih trupa. Tog su dana avioni Il-2 iz 615. šap dobili zadaću u dvije grupe po 10 letjelica napadati promet na potezu Prelog-Čakovec i Čakovec-Dunjkovec, a svi raspoloživi avioni iz 707. šap poslani su u 16:40 sati u novi napad na željezničku postaju Čakovec. Povrh toga, 639. šap je u 17:15 poletio u napad na željeznički čvor Varaždin, s Čakovcem kao rezervnim ciljem.³² Napad na Čakovec u kojem je sudjelovalo 14 aviona izvršen je između 17:15 i 17:30 sati, kada su piloti iz 707. šap uočili nekoliko željezničkih kompozicija sjeverno i istočno od grada, kao i na samoj željezničkoj stanici. Odmah je započet opći napad u kojem je prema izvještaju pilota razrušena željeznička postaja, oštećeni vlakovi te utišana o njemačka protuzračna vatra. Kako su sovjetski piloti poučeni iskustvom prethodnih napada na Čakovec znali da se u toj zoni nalazi nekoliko položaja protuzračnog topništva, prvo su s visine od 600 metara pobacali bombe na željezničke kompozicije zatečene na stanici, a potom

Slika 2. Shema napada na čakovečki kolodvor 3. travnja 1945. godine

³⁰ ЦАМО, ф.20196, о.1, д.32, Журнал боевых действий 194 иад, 489-491 (извještaj za 2. i 3. travnja 1945).

³¹ ЦАМО, ф.20241, о.1, д.32, Журнал боевых действий 262 нбад, 245-247 (извještaj za 3. travnja 1945).

³² ЦАМО, ф.20193, о.1, д.28, Журнал боевых действий 189 шад, 103-105 (извještaj za 3. travnja 1945).

su se podijelili u dvije grupe. Prva skupina sastavljena od 8 letjelica napala je položaje protuzračnih topova, a ostalih 6 aviona izvršilo je lijevi zaokret i nastavilo u niskom letu topovskom paljbom gađati preostale vagone na stanici. U inače uspješnoj akciji poginuli su pilot Orlov i njegov mitraljezac/radio-telegrafist Androsenko čiji je avion pogođen, te se u plamenu srušio 1 km južno od čakovečke željezničke stanice.³³ Bombarderi iz 260. bap su istog dana u 16:27 sati napali prijelaze preko Drave sjeverno od Varaždina. Sa visine od 2.600 metara 13 zrakoplova je izbacilo 12 tona bombi, a njihovi su piloti u izvještaju o misiji prijavili da je most prekinut na dva mjesta.³⁴ Tim je napadima završena kratkotrajna, ali intenzivna sovjetska zračna ofenziva na području Međimurja i okolice. Budući da je već bilo jasno da se njemačke snage povlače, a sovjetske i bugarske ulaze u Međimurje i Prekmurje, koje je ionako bilo na krajnjem lijevom rubu zone odgovornosti sovjetskih snaga, prestala je i potreba za svakodnevnom zračnom potporom kopnenim trupama. Težište djelovanja 17. zrakoplovne armije tih je dana posve prenijeto prema Beču. Mnoge od zrakoplovnih postrojbi dotad uključenih u napade na Čakovec i Međimurje premještene su na novoosvojene aerodrome na krajnjem zapadu Mađarske, u širem području Szombathelya, kako bi imali lakši put do okolice Beča gdje su upravo tada vođene najžešće borbe.³⁵ Zbog toga se u kasnijim tjednima sovjetsko ratno zrakoplovstvo praktički više nije pojavljivalo nad Međimurjem, a na scenu su stupile kopnene postrojbe Crvene armije.

ULAZAK BUGARSKIH I SOVJETSKIH TRUPA U MEĐIMURJE POČETKOM TRAVNJA 1945.

Proboj njemačke obrambene linije između Balatona i Drave kod Nagybjajoma, izvršen potkraj ožujka bio je u osnovi pomoćni napad u sklopu veće Bečke operacije, usmjeren na osiguranje lijevog boka glavnine snaga 2. i 3. ukrajinskog fronta, koji su na prostoru sjeverno od Balatona već ranije pobili njemačku obranu i ubrzanim tempom napredovali prema Beču.³⁶ Iako su njemačke snage na prostoru sjeverno od Drave očajnički pokušavale usporiti sovjetsko-bugarsko napredovanje na zapad, nepovoljan ravničarski teren i brojčano-tehnička nadmoć Saveznika potiskivala je njemačku 2. oklopnu armiju, koja u tom trenutku praktički više nije imala tenkova, na rezervne položaje, tzv. Jugoistočni zid (*Südostwall*) odnosno Položaj za zaštitu Reicha (*Reichsschutzstellung*).³⁷ Njemački XXII. i LXVIII. korpus, zaduženi za obranu od Drave prema sjeveru u svojem su sastavu imali nekoliko već više puta razbijenih i ponovno obnovljenih divizija niske borbene vrijednosti, uključujući i neke koje su prethodno sudjelovale uglavnom u protupartizanskim borbama na Balkanu poput 118. lovačke ili 13. Handžar divizije *Waffen-SS*. Ta je divizija tada već bila gotovo posve popunjena njemačkim vojnicima, jer su bosansko-hercegovački muslimani zbog niskog morala i opasnosti od dezertiranja već ranije uglavnom raspušteni ili prebačeni u radne jedinice. Njihova sposobnost odupiranja nadmoćnijem i opremljenijem protivniku nije bila dovoljna da se u ravnici suprotstave sovjetskim trupama, pa su stoga samo mjestimično uspo-

³³ ЦАМО, ф.20193, о.1, д.19, Обзор боевых действий 189 шад, 251, 268, 276; ф.22919, о.0104735с, д.5, Журнал боевых действий 707 шап, 3; д.15, Боевое донесение штаба 707 шап, 100-101 (извještaji за 3. travnja 1945).

³⁴ ЦАМО, ф.20224, о.1, д. 44, Оперативная сводка штаба 260 бap № 69, 392 (извještaj за 3. travnja 1945). Napadači su utrošili 120 bombi FAB-100, a u akciji su sudjelovale tri letjelice iz 1. eskadrile, šest iz 2. i četiri iz 3. eskadrile pod komandom poručnika Kizima. O naporima koje su podnosili sovjetski avijatičari u operaciji vrlo visokog intenziteta, s nekoliko letova dnevno, govori činjenica da su istog dana avioni tog puka stigli obaviti i izvidničke letove sve do Zagreba i Rijeke, te izvršiti snažan napad na jugoistočni dio Beča.

³⁵ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.2021, Краткая справка о боевой работе частей 17 ВА, 1-7 (travanj 1945).

³⁶ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.2000, Журнал боевых действий войск 3 УкрФ, 463-465, 480-482 (29. i 30. ožujka 1945).

³⁷ Prilikom gradnje tih položaja, u čemu su sudjelovali i kažnjeničke jedinice bosansko-hercegovačkih muslimana iz sastava 13. Handžar divizije *Waffen SS*, u posljednjim ratnim mjesecima zabilježeno nekoliko masovnih ubojstava židovskih prisilnih radnika, uključujući i pokolj u Jennersdorfu, vidi Eleonore LAPPIN, »Die Rolle der *Waffen-SS* beim Zwangsarbeitseinsatz ungarischer Juden im Gau Steiermark und bei den Todesmärschen ins KZ Mauthausen (1944/45)«, u: *Jahrbuch des Dokumentationsarchivs des österreichischen Widerstandes 2004*, 2004, 83-93.

ravali sovjetske prednje formacije, a pravu obranu pružili tek na krajnjem sjeverozapadnom dijelu Međimurja, u brdovitom i za obranu povoljnijem kraju. Nažalost, praktički sva dokumentacija tih postrojbi je izgubljena u posljednjim ratnim mjesecima, pa se s njemačke strane pišući o tim događajima ne možemo oslanjati na izvornu dokumentaciju nižih postrojbi, već uglavnom na osobna sjećanja pojedinaca ili na vrlo štute izvještaje njemačkog glavnog zapovjedništva. Prema ratnom dnevniku zapovjedništva *Wehrmachta*, prije sovjetskog napada čak se razmišljalo o slanju dijela postrojbi s područja južno od Balatona u pomoć ugroženim snagama na pravcu prema Beču, no sovjetski prodor kod Nagybjajoma 29. ožujka prekinuo je takve planove. U povlačenju je za Nijemce ključno bilo zadržati kontrolu nad prugom kojom se s austrijskog područja preko Maribora opskrbljivalo trupe Grupe armija Jugoistok u NDH. U prvim danima travnja sovjetske su snage već izbile gotovo do tadašnje mađarsko-njemačke granice, žurno napredujući i u prostoru između Drave i Raabe. Presudne borbe u kojima je slomljen glavni otpor njemačkih snaga kod Nagykanizse dovršene su 3. travnja, pa je već istog dana Crvena armija napredovala sve do Murske Sobotice. Nova njemačka linija obrane postavljena je na Muri od Radkersburga prema istoku, ali samo privremeno, dok nije dovršeno povlačenje iz Međimurja. Nakon toga je njemačka linija obrane kod sela Šafarskog skretala s Mure i spuštala se u južnom pravcu do Drave. Njemačke su trupe napustile najveći dio Međimurja do 6. travnja.³⁸ Na ruku im je išlo to što je glavni sovjetski udar bio usmjeren mnogo sjevernije, pa su njemačke jedinice južno od Nagykanizse kojima je još od početka travnja prijetilo opkoljavanje imale vremena uzmicati na jug prelazeći Muru kod Letenya i Kotoribe. Preživjeli pripadnici njemačkih snaga angažiranih u Međimurju 1945. u opisima povlačenja preko Mure ističu materijalnu premoć sovjetskih snaga, slabu opskrbu streljivom i težim oružjem te malobrojnost njemačkih trupa kao razloge poraza.³⁹ Nakon kratkotrajnog zadržavanja i sređivanja jedinica, nastavljeno je povlačenje prema zapadu, a gotovo čitav prostor Međimurja prepušten je bugarskim i sovjetskim trupama.⁴⁰ Povlačenje njemačkih trupa nerijetko je bilo praćeno pljačkom i uništavanjem imovine.⁴¹ Njemačko i mađarsko povlačenje iz Preloga, Šandorovca, Novog Sela na Dravi i Kuršanca, nakon kojeg su njemački vojnici južno od Drave blokirali svaki prijelaz preko rijeke, doveo je i do gubitka kontakta ustaških vlasti sa svojim graničnim stražarima u Šandorovcu i Novom Selu na Dravi.⁴² Jednog od tih stražara zarobili su bugarski vojnici 6. travnja i izručili ga jugoslavenskim vlastima, koje su ga potkraj svibnja osudile na smrt na čakovečkom vojnom sudu.⁴³ Tih su dana čak i franjevci iz župe sv. Nikole u Čakovcu preko ljudi »koji su došli u privatnoj inicijativi ovamo u Međimurje, da vide današnju situaciju« poslali u Varaždin pozive da se po vlastima NDH zauzme Međimurje. Pisali su da »danas vlada ovdje sveopći kaos, metež bez ikakve vlasti. Mađarska vlast je potpunoma napustila ove krajeve i tako smo prepušteni na milost i nemilost i sami ne znamo šta će još biti. Sada je upravo vrijeme da bi se hitno sa tamošnje hrvatske strane nešto brzo učinilo i po mogućnosti što prije Međimurje po hrvatskim četama oslobodilo. Mađari kao i Nijemci su u potpunom povlačenju.«⁴⁴ No, ništa bolje nije bilo ni stanje južno od Drave, pa je izostao svaki pokušaj intervencije u Međimurju iz NDH.

³⁸ Percy Ernst SCHRAMM, ur. *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtführungsstab) 1940-1945*, sv. IV, (Frankfurt am Main: Bernard & Graefe Verlag, 1961), 1206, 1209, 1212, 1215, 1217, 1219, 1221, 1223, 1225; Drago NOVAK, *Prlekija 1941-1945*, (Ljubljana: Založba Borec, 1987), 292. Sve operacije sjeverno od Drave njemačko je zapovjedništvo smatralo dijelom zone odgovornosti Grupe armija Jug iz sastava Istočnog fronta, za razliku od događaja južno od Drave za koje je bila odgovorna Grupa armija Jugoistok.

³⁹ George LEPRE, *Himmler's Bosnian Division – The Waffen-SS Handschar Division 1943-1945*, (Atglen: Schiffer Publishing, 1997), 292-296.

⁴⁰ Zvonimir BERNWALD, *Povijest divizije Handžar*, (Gračanica: Monos, 2018), 237-238.

⁴¹ Juraj KOLARIĆ, »Međimurje u župnim kronikama...«, 57, 63, 65, 68, 72.

⁴² HR HDA-255, *Velika Župa Zagorje (VŽZ)*, Tajni spisi, 370/45; 382/45.

⁴³ HR HDA-306, *Zemaljska komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Hrvatske*, GUZ 2611/19-45, *Vojni sud Čakovec*, 25/1945. Riječ je o Ivanu Kaniškom iz Donjeg Knežinca, koji je i prije rata bio žandar a nakon travnja 1941. ostao u službi NDH.

⁴⁴ HR HDA-255, *VŽZ*, *Veliki župan župe Zagorje*, 81/45.

Na krajnjem lijevom krilu 3. ukrajinskog fronta položaje je držala 1. bugarska armija, priključena sovjetskim snagama nakon prevrata u jesen 1944. kada je Bugarska napustila sile Osovine i priključila se Saveznicima. Oni su bili odgovorni za vrlo dugu bojišnicu koja se protezala Dravom od Baranje prema zapadu,⁴⁵ a ta je zona odgovornosti dodatno proširena nakon uspješnog proboja prema zapadu. Budući da je sovjetska 57. armija bila nositelj napredovanja sjeverno od Mure, bugarskim je trupama prepuštena zadaća zauzimanja Međimurja iz istočnog pravca.⁴⁶ Bugari su nakon početka ofenzive napredovali prema zapadu, zauzevši 30. ožujka Nagyatád i Berzence, ali i Golu i ostala mjesta u Prekodravlju, a već dan kasnije i Gyékényes. Prvog dana travnja probili su se do ušća Mure u Dravu i na istočnu obalu kanala Principalis, dok su njemačke trupe i ostaci mađarskih jedinica još držali zapadnu obalu kanala.⁴⁷ Bugarske postrojbe iz sastava 3. korpusa prešle su 2. travnja 1945. Principalis, a potom i Muru, te napredovale prema zapadu. Bugarska 16. pješačka divizija je oko 15:30 zauzela istočni rub Kotoribe, dok je južno od njih 8. pješačka divizija zauzela Donju Dubravu.⁴⁸ Oba sela su već prije ulaska Bugara bila gađana artiljerijom, i prema župnim kronikama pritom su oštećene i crkve. U susjednom Donjem Vidovcu tih dana je teško topništvo s Legradске gore gađalo njemačke položaje u selu, a Nijemci su uzvraćali vatrom. U granatiranjima su zapaljeni štagalj i jedna kuća, nakon čega se vatra proširila i na susjedne gospodarske objekte u selu. I sljedećeg dana nastavljene su borbe. Kako su Nijemci postavili izvidnice na crkveni toranj, Bugari su je gađali i oštetili. Borba je trajala do 15 sati, nakon čega su se Nijemci povukli prema Sv. Mariji, zapalivši pritom velik dio sela. U požaru je izgorjelo 80 zgrada, a ranjeno 85 seljana, dok je u prethodnim borbama poginulo 9 civila.⁴⁹ Bugarsko zapovjedništvo je izvijestilo nadređeni 3. ukrajinski front da je otpor Nijemaca južno od Mure bio jači nego u prostoru sjeverno od Mure. Nijemci su u Međimurju izvodili česte pješačke i povremene artiljerijske protunapade kako bi osigurali svoje povlačenje na zapad, a bugarske divizije su ih polako slijedile. Bugarska 16. divizija zauzela je 3. travnja Sv. Mariju i dosegla istočni rub Donjeg Mihaljevca. Ta je jedinica dobila zadatak organizirati sveukupnu obranu na sjevernoj obali Drave sve do ušća Mure, dok je susjedna 8. divizija, čiji je 12. pješački puk već bio u Donjem Vidovcu ubrzo povučena iz Međimurja i prebačena na obrambene položaje od ušća Mure u Dravu prema istoku. Istovremeno je i konjanički puk iz pričuve 1. bugarske armije poslan u borbu. Oko 12:30 je prošao kraj željezničke postaje Donji Mihaljevec i nastavio napredovati u sjevernom pravcu. Sjeverno od Mure se kretala 12. pješačka divizija, dosegaivši tog dana oko 17:00 sati Letenye i započevši prebacivanje preko Mure sjeverno od Goričana. Istog je dana kao zamjena za 8. diviziju koja se vraćala u matični 4. korpus na područje Međimurja u pomoć 3. korpusu prebačena 10. pješačka divizija, čiji su prvi borci oko 18:00 sati također počeli prelaziti Muru.⁵⁰ Prodor preko Mure kod Goričana očito je onemogućio daljnju njemačku obranu između Mure i Drave oslonjenu na Čukovec, pa su 4. travnja bugarske divizije odbacile njemačke trupe sve do linije Podturen – Gardinovec – Strelec – Palovec - Mala Subotica - Orehovica. Oslobođena su sva međimurska mjesta istočno od te crte, uključujući i Prelog, Goričan, Cirkovljan, Domašinec i Dekanovec, dok se o kretanju konjaničkog puka koji je tog dana poslan dublje na zapad do večeri još nije ništa znalo i tek sljedećeg dana ponovno je uhvaćena veza s njima. Na južnoj obali Drave kod Legrada uočena je slaba pješačka vatra, koja nije mogla omesti bugarsko napredovanje prema zapadu.⁵¹

⁴⁵ Diana GLASNOVA, Ratnici milosrđa, 227-233.

⁴⁶ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.2017, Журнал боевых действий 3 УкрФ, 39-41, 43-45 (2. travnja 1945).

⁴⁷ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 441, 107 (30. ožujka 1945); № 445, 109 (31. ožujka 1945); № 350, 112 (1. travnja 1945); Savo VELAGIĆ, »Završne operacije...«, 36.

⁴⁸ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 354, 113 (2. travnja 1945); Diana GLASNOVA, Ratnici milosrđa, 234; Dragutin ŠAFAR, Donja Dubrava između dva rata. Ljudi i događaji 1915.-1945., (Čukovec: Mjesna zajednica Donja Dubrava, 1991), 99-100.

⁴⁹ Juraj KOLARIĆ, »Međimurje u župnim kronikama...«, 57, 63-64, 72.

⁵⁰ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 457, 114 (3. travnja 1945); Diana GLASNOVA, Ratnici milosrđa, 234.

⁵¹ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 461, 116 (4. travnja 1945); Diana GLASNOVA, Ratnici milosrđa, 234.

Osim bugarskih trupa, tih je dana na područje Međimurja prebačen i dio snaga iz sastava 57. sovjetske armije. Iako je na početku mjeseca plan sovjetskog zapovjedništva armije predviđao da se 5. gardijski konjanički korpus, koji je nakon proboja fronte kod Nagykanizse napredovao duboko u njemačku pozadinu, prebaci preko Murskog Središća u Međimurje i dalje prema Čakovcu i tamo presiječe Nijemcima odstupnicu, to zbog njemačkog otpora ipak nije ostvareno. Dok je glavnina sovjetskih snaga 3. travnja već oslobodila Mursku Sobotu, a dan kasnije i Lendavu,⁵² sovjetski su konjanici tek navečer 4. travnja došli do sjeverne obale Mure, a potom zapeli na njoj nekoliko dana.⁵³ Kod Podturna su dijelovi 11. konjaničke divizije uspostavili vezu s 1. bataljunom 31. puka 12. bugarske divizije koja je dolazila s istoka južnom obalom rijeke, pa iako su sovjetski vojnici ostali na sjevernoj obali Mure, njihov je 71. tenkovski puk od 19:00 do 20:30 žustrom vatrom pomagao bugarskim vojnicima da se obrane od njemačkog protunapada iz smjera Ferketinca prema Podturnu.⁵⁴ Dan kasnije u prijepodnevnim satima sovjetski 220. puk 63. konjaničke divizije, uz pomoć 3. samostalnog gardijskog motociklističkog puka, samohodnih topova *Su-76* iz sastava 1896. samohodnog artiljerijskog puka, te minobacača iz pratećih jedinica zauzeo je jedan od mostova preko Mure kod Murskog Središća, poslavši dva voda na južnu stranu rijeke. No, dalje nisu mogli napredovati zbog jakih njemačkih protunapada, koji su ih prikovali na mjestu do večeri.⁵⁵ Istovremeno su 11. i 12. konjanička divizija 5. konjaničkog korpusa i dalje čekale na sjevernoj strani Mure, u visini Podturna i Križovca.⁵⁶ Glavnina 57. armije bila je usmjerena na prodor sjevernom stranom doline Mure prema zapadu, i na tu stranu je bacila najjače svoje snage. No, zbog bojazni od eventualnog njemačkog protuudara iz pravca Varaždina, naposljetku je ipak poslano dodatno pojačanje bugarskim trupama u Međimurju. Već 5. travnja naređeno je 133. streljačkom korpusu, koji je napredovao sjevernom obalom Mure, da svoju 84. diviziju prebaci preko rijeke na području Podturna, te da u suradnji s 1. bugarskom armijom nastavi napredovanje na zapad, sve do Murskog Središća.⁵⁷ Do večeri tog dana 201. puk 84. divizije je prešao Muru i zaposjeo područje kod Matekovca.⁵⁸ Naredba zapovjedništva armije za sljedeći dan predviđala je pokret do linije Sv. Martin – Selščak, što se u osnovi smatralo najlakšim zadatkom u zoni odgovornosti korpusa, budući da su sve ostale divizije iz njegovog sastava istodobno vodile žestoke borbe s njemačkim snagama zapadno od Murske Sobote, pokušavajući neuspješno prijeći na južnu obalu Mure u zoni između sela Satahovci i Ižakovci, u pravcu Veržeja.⁵⁹ No, pokazalo se da je njemačka obrana u tom prostoru mnogo tvrđi orah od očekivanog, i nakon teškog sovjetskog poraza kod Veržeja⁶⁰ taj dio fronte je stabiliziran, a operacije u Međimurju su sljedećih tjedana postale glavni zadatak 133. korpusa. Istovremeno su i bugarske trupe nastavile napredovati te istjerale Nijemce iz još nekoliko međimurskih naselja. Vojnici 12. bugarske divizije zaustavljeni su tek uvečer nakon brojnih njemačkih protunapada na prostoru zapadno od Celina, Sivice, Malog Roka i na sjevernom rubu Pribislavca. Južno od njih, u zoni djelovanja 16. divizije oslobođen je Pribislavec i Orehovica, ali su bugarski vojnici zaustavljeni istočno od stanice Štefanec. Na samoj dravskoj obali 10.

⁵² Mitja HRIBOVŠEK, Prekmurska brigada, (Ljubljana: Partizanska knjiga, 1975), 72.

⁵³ ЦАМО, ф.3472, о.1, д.28, Отчетный доклад о боевых действиях 5 гв. кк за период с 6.3 по 6.4.1945, 317-320.

⁵⁴ ЦАМО, ф.3547, о.1, д.30, Боевое донесение штаба 11 гв. Кд № 99/ОП, 131 (izvještaj za 5. travnja 1945).

⁵⁵ ЦАМО, ф.3587, о.1, д.65, Боевое донесение штаба 63 кд, № 102-ОП, 140 (izvještaj za 5. travnja 1945); ф.243, о.2928, д.160, Отчетный доклад о боевых действиях 3 гв. омцп, 88.

⁵⁶ ЦАМО, ф.3472, о.1, д.28, Отчетный доклад о боевых действиях 5 гв. кк с 6.3 по 6.4.1945 года, 320-321.

⁵⁷ ЦАМО, ф.413, о.10372, д.761, Журнал боевых действий 57 А, 7 (izvještaj za 5. travnja 1945). Riječ je o korpusu koji je sve do kraja 1944. bio raspoređen na granici s Finskom, i pridodan 57. armiji tek početkom 1945.

⁵⁸ ЦАМО, ф.413, о.10372, д.785, Журнал боевых действий 133 ск за апрель 1945, 8; ф.1237, о.1, д.40, Журнал боевых действий 84 сд, 52 (izvještaj za 5. travnja 1945).

⁵⁹ ЦАМО, ф.413, о.10372, д.761, Журнал боевых действий 57 А, 7-8 (izvještaji za 5-6. travnja 1945).

⁶⁰ Mitja HRIBOVŠEK, Prekmurska brigada, 73; Drago NOVAK, Prlekija 1941-1945, 293-295.

divizija je doprla nadomak Vularije, no njihov glavni zadatak bila je organizacija obrane od mogućeg protunapada s juga pa se stoga nisu značajnije uključili u prodor prema zapadu.⁶¹

Kako su se bugarske trupe približavale Čakovcu, tako je jačao i njemački otpor. Nijemci su u toku noći pokušali dva protunapada kod Štefanca i Ivanovca, no bugarski su ih vojnici zaustavili, pa je u toku 6. travnja nastavljeno njemačko povlačenje prema zapadu. Bugari su ih slijedili i do poslijepodneva doprli do Lopatinca, Slakovca i Brezja, gdje je 12. divizija vodila nove teške borbe, dok je 16. divizija produžila sve do Macinca i probila se do dravske obale. Istodobno je 10. divizija zauzela položaje na Dravi sjeverno od Varaždina, izvijestivši da su svi mostovi već srušeni. Odlučeno je da će 12. i 16. divizija nastaviti na zapad, dok su ostale trupe zadužene za organiziranje obrane na sjevernoj obali Drave.⁶² Tog je dana oslobođenjem Čakovca kao ključnog prometnog, ali i središnjeg političkog i demografskog centra u osnovi obavljen najveći dio posla oslobađanja Međimurja. Pored Čakovca, oslobođeni su i Nedelišće, Sv. Rok, Mursko Središće i brojna druga naselja.⁶³ Zapovjedništvo 3. ukrajinskog fronta je popisujući veća oslobođena naselja u Međimurju navelo djelomično različite podatke, zabilježivši da su Bugari zauzeli Kotoribu i Donju Dubravu već u toku 2. travnja, Podturen, Jurčevac, Malu Suboticu, Palovec i Mačkovec 4. travnja, te Štrukovec, Dunjkovec i Črečan 6. travnja.⁶⁴

Sovjetske trupe na obalama Mure su tog dana ponovno počele napadati, pa se 63. konjanička divizija napokon pokrenula kod Murskog Središća. Njen je 220. konjanički puk 6. travnja prešao Muru i ovladao naseljem, dok su se njemačke snage ubrzano povlačile prema jugozapadu.⁶⁵ Zatim se i se 84. divizija pomakla prema zapadu i već istog dana navečer njen 201. puk bio je 1 km istočno od Hlapičine, 41. puk u Murskom Središću, a 382. puk 3 km sjeverozapadno od Peklenice. Borbeni kontakt s njemačkim snagama postojao je na pravcima prema Brezovcu i Koncovčaku, gdje je razmjenjivana puščana i minobacačka vatra.⁶⁶ Artiljerijsku potporu joj je osim 122. samostalnog divizijuna samohodnih topova⁶⁷ pružao i 74. artiljerijski puk, čiji su topovi i haubice od 76 i 122 mm 6. travnja prebačeni u Međimurje i preko Dekanovca, Podturna, Murskog Središća stigli do Novih dvora i Bukovja. Tu su sudjelovali u borbama od 8. do 17. travnja, kada su povučeni sjeverno od Mure.⁶⁸ Kao dodatno pojačanje istoj diviziji poslan je i 528. minobacački puk opremljen teškim minobacačima od 120 mm, koji je od 8. do 12. travnja bio smješten kod Jurovca i gađao njemačke položaje kod Štrigove.⁶⁹ U tim su borbama kao kolateralne žrtve nerijetko stradavali i međimurski civili. Neki su i kasnije stradavali od eksplozija zaostalih mina ili od rana zadobivenih u toku borbi vođenih u blizini njihovih naselja.⁷⁰

⁶¹ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 465, 117 (5. travnja 1945); Diana GLASNOVA, Ratnici milosrđa, 235.

⁶² ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 469, 118 (6. travnja 1945).

⁶³ Diana GLASNOVA, Ratnici milosrđa, 235.

⁶⁴ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.2017, Журнал боевых действий 3 УкрФ, 41, 50, 71-72, 77, 93-94, 97, 102, 120-121, 143. (izvještaji za 2-6. travnja 1945). Do diskrepancije između bugarskih i sovjetskih izvještaja vjerojatno je došlo zbog sovjetskog običaja navođenja svih naseljenih mjesta pokraj kojih su samo prolazile vlastite snage ako u njima nije bilo nikakvih neprijateljskih trupa kao oslobođenih, dok su Bugari kao oslobođena mjesta navodili samo ona u kojima su se doista i nalazili njihovi vojnici.

⁶⁵ ЦАМО, ф.3472, о.1, д.28, Отчетный доклад о боевых действиях 5 гв. кк с 6.3 по 6.4.1945 года, 321-322.

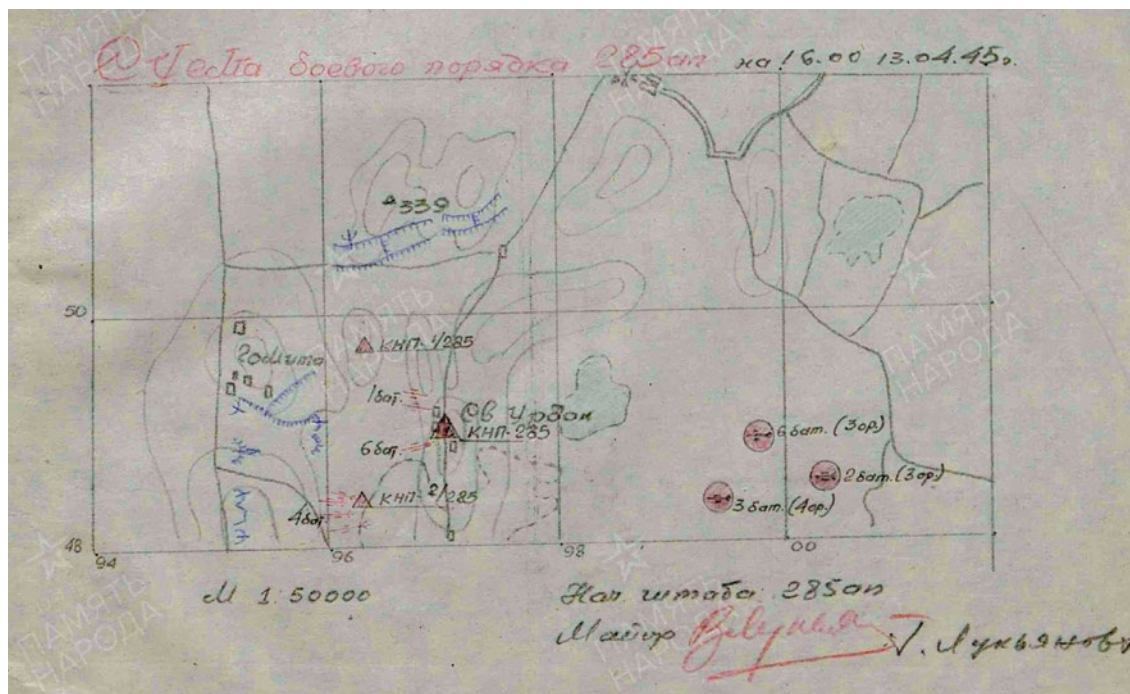
⁶⁶ ЦАМО, ф.413, о.10372, д.785, Журнал боевых действий 133 ск за апрель 1945, 9; ф.1237, о.1, д.40, Журнал боевых действий 84 сд, 52-53 (izvještaj za 6. travnja 1945). Tog je dana 84. divizija prijavila 3 ranjena vojnika.

⁶⁷ ЦАМО, ф.243, о.2928, д.187, Журнал боевых действий БТ и МВ 3 УкрФ за апрель месяц 1945 года, 27, 29, 32, 35, 38, 41, 44, 48, 50.

⁶⁸ ЦАМО, ф.10771, о.1, д.7, Доклад о боевой деятельности 74 ап, 149-150.

⁶⁹ ЦАМО, ф.13281, о.139226с, д.6, Доклад о боевой деятельности 528 минп 23 оминбр РГК, 32. Detaljni podaci o položajima i aktivnostima sovjetske artiljerije u Međimurju navedeni su u ЦАМО, ф.413, о.10372, д.718, Выписка из журнала боевых действий арт. 57 А, 19-41.

⁷⁰ Vladimir KALŠAN, Međimurska povijest, 157, 159-160, 162-171, 176-183, 185-186; Branimir BUNJAC, Ratne i poratne žrtve, 503-504, 505-507, 509-512; Juraj KOLARIĆ, »Međimurje u župnim kronikama...«, 50, 72. Primjerice, u Kotoribi su u borbama Bugara i Nijemaca početkom travnja poginuli Vinko Fuš, Mihajlo Hrg, Terezija Matotek, Bolta Vidović, Mihajlo Markan i Ivan Knez, a u Murskom Središću kao kolateralne žrtve

Slika 3. Vojna karta rasporeda njemačkih snaga nasuprot 122. divizije, 13. travnja 1945. godine

Na područje Međimurja zapovjedništvo 57. armije je tih dana poslalo i 1. gardijski utvrđeni rajon (gvur), posebnu jedinicu namijenjenu ojačavanju obrane ugroženih područja. Bila je sastavljena od samostalnih protuoklopnih topničkih bataljuna, koji su raspoređeni u pozadinu fronte na pravicima mogućih njemačkih tenkovskih napada. Njihov primarni zadatak je bio smijeniti 220. konjanički puk kod Murskog Središća, a kada je to obavljeno i kad su se konjanici uspješno povukli na sjevernu obalu Mure, 1. gvur je nastavio raspoređivati svoje topove diljem Međimurja. Naređeno je da se 8. bataljun razmjesti kod groblja u Slakovcu, 2. bataljun u Ksajpu i Šenkovec, 11. bataljun na južnim prilazima Čakovcu te 9. bataljun u Pribislavec i Belicu, dok je zapovjedništvo zaposjelo položaj u Krištanovcu.⁷¹

okrajša Nijemaca i Sovjeta stradali su Vinko Stojko (4. travnja), Stjepan Serpak (6. travnja), Josip Jurović (7. travnja), Đuro Kontrec (8. travnja). Magdalena Munda ubijena je zalutalim metkom u Hlapičini 4. travnja. Ignac Kovač poginuo je u Čakovcu 5. travnja, Monika Kovačić iz Gornjeg Zebanca poginula je od granate 6. travnja, a Ignac Hažić iz Gradišćaka stradao je dan kasnije. Ivan Grahovec iz Brezovca stradao je od granate 5. travnja, a njegova sumještanka Ana Puklavec je stradala 10. travnja, dok je Ivana Mesarić iz Bukovja poginula 14. travnja, također od granate. Marko Županec poginuo je u Grkaveščaku 16. travnja, a istog je dana kod sela Pince u Prekmurju od sovjetskih vojnika ubijen i Mirko Vrtarić iz Ferketinca. Dan kasnije u Hlapičini je poginuo Martin Herperger. Zabilježeni su čak i slučajevi pogibije cijelih obitelji, poput Ivana, Antuna, Marije i Katarine Ferlin iz Železne Gore. Za mnoge stradale civile nije zabilježen točan datum pogibije, nego je u poratnim popisima korištena formulacija da su poginuli »u borbama za oslobođenje« ili »uoči oslobođenja«, pri čemu je vrlo velik postotak stradalih upravo iz sela u kojima su vođene najžešće borbe, primjerice iz Banfija i Robadja. I ranjenici su ponekad naknadno umirali - u čakovečkoj bolnici 14. travnja umro Alojzije Grbec iz Gradišćaka. Antun Zadavec iz Peklenice umro je u bolnici u Čakovcu 27. travnja od rane izazvane eksplozijom mine, a istog dana od zaostale ručne bombe stradao je i Dragutin Sabo iz Žiškovca. Valent Cerovec iz Miklavca bio je ranjen šrapnelima kod Murskog Središća početkom travnja, liječen u čakovečkoj bolnici i otpušten na kućnu njegu, no ubrzo poslije umro. Poljoprivredniku Martinu Mučiću iz Celina mina je 28. travnja raznijela obje potkoljenice, te je umro i pokopan već sljedećeg dana. Ignac Oletić iz Banfija je preminuo u lipnju 1945. od šrapnelskih rana zadobivenih nekoliko mjeseci ranije. Mihael Terminović iz Zasadbrega je stradao od zaostale granate u srpnju 1945, a Mijo Serpak iz Murskog Središća od zaostale mine 21. veljače 1946, deset mjeseci nakon završetka borbi u Međimurju.

⁷¹ ЦАМО, ф.413, о.10372, д.761, Журнал боевых действий 57 А, 9; ф.2288, о.1, д.71, Журнал боевых действий 1 гв. УР, 59 (извјештаји за 7. травња 1945).

Kako do njemačkog protunapada u toj zoni nije došlo, ta postrojba nije imala praktički nikakvih borbenih zadataka u toku travnja. Čini se da je zbog toga došlo i do određenih problema s disciplinom, jer je zabilježeno da su 4 vojnika predana snagama Smerša, vojne službe sigurnosti Crvene armije.⁷² Iako izvori ne navode detaljne razloge za takav postupak, moguće je da su posrijedi bili slučajevi nasilja prema lokalnom stanovništvu, jer iskazi očevidaca, kao i popisi žrtava rata pokazuju da su se u pozadini fronta u Međimurju događale krađe, otimanja privatne imovine i silovanja.⁷³ Ta je jedinica ubrzo prebačena na sjever, prema Beču, napustivši Međimurje 20. travnja.⁷⁴ Strah od njemačkih tenkovskih napada očito je bio neopravdan, no za svaki slučaj u Međimurju su bile raspoređene još dvije protuoklopne jedinice, pridodane divizijama 133. korpusa. Riječ je o 1008. i 1249. protutenkovskom artiljerijskom puku (iptap). 1249. iptap je već 6. travnja raspoređen na južnim prilazima Podturnu i Murskom Središću, a nekoliko dana kasnije je kao podrška 84. diviziji ubačen u borbe u okolici Štrigove, u kojima je sudjelovao od 9. do 18. travnja kao izravna potpora sovjetskom pješastvu.⁷⁵ Već prvog dana na tom terenu u borbi se istakla posada dva topa, koji su bez ikakve mehanizacije dovučeni na sam vrh kote 288 i odmah sudjelovali u suzbijanju njemačkog protunapada.⁷⁶ U noći sa 7. na 8. travanj i 1008. iptap je prebačen iz Prekmurja u Mursko Središće, a potom poslan u Vrbovicu u blizini Sv. Urbana, u zonu najžešćih borbi oko kote 339, gdje je podržavao snage 122. divizije od 10. do 17. travnja.⁷⁷

BORBE U ZAPADNOM DIJELU MEĐIMURJA I PRLEKIJI SREDINOM TRAVNJA 1945.

Borbe na tom pravcu, koje će se ubrzo pokazati najtežima koje su sovjetske snage vodile u Međimurju, intenzivirale su se kako su crvenoarmejci i Bugari napredovali prema zapadu. Već 7. travnja ujutro 84. divizija ušla je u nemilosrdne okršaje s njemačkim snagama, ovladavši Hlapičinom u 7:00 sati, a potom nastavivši na zapad. Njen 201. puk je naposljetku zaustavljen snažnom njemačkom vatrom oko 1 km istočno od sela Šafarsko, a 382. puk je, jednako kao i njihovi kolege na desnom krilu, večer dočekao pod njemačkom vatrom na zapadnom rubu Jalšovca, oko 1.5 km istočno od Štrigove. U pričuvi divizije je ostao 41. puk, koji je nastupao na čelu divizije u prethodnim akcijama, pa je zbog toga nekoliko dana ostavljen na odmoru kod Sv. Martina na Muri. Uvečer, oko 20:10 sati njemačke su snage grupom od oko 50 ljudi uz podršku topništva pokušale izvesti protunapad na spoju obrambenih položaja dva isturena sovjetska puka, no sovjetski su vojnici uspješno odbili napad.⁷⁸ Tog dana su i bugarske trupe iz Međimurja napredovale na zapad, prešavši na slovensko područje i dosegaivši njemačke utvrđene položaje između Obreža i sela Jastrebcu. Bugarski konjanički puk koji je trebao nastaviti prema Ormožu vratio se neobavljena posla, izvijestivši o gustim minskim poljima koja su zaprečavala put na zapad.⁷⁹ Njemačka obrambena linija išla je od Drave prema sjeveru, te zahvaćala Međimurje kod Sta-

⁷² ЦАМО, ф.2288, о.1, д.71, Журнал боевых действий 1 гв. УР, 60 (извјештај за 10. травња 1945). Изворни документ не прецизира разлоге њиховог хапшења.

⁷³ Бранимир БУЊАК, Ратне и поратне жртве, 142-146, 504, 510; Јурај КОЛАРИЋ, »Међимурје у жупним кроникама...«, 50, 57, 63-65, 68, 72.

⁷⁴ ЦАМО, ф.2288, о.1, д.71, Журнал боевых действий 1 гв. УР, 63 (извјештај за 20. травња 1945).

⁷⁵ ЦАМО, ф.9738, о.1, д.13, Итоги боевой деятельности артиллерии 1249 иптап, 186-188, 229-231.

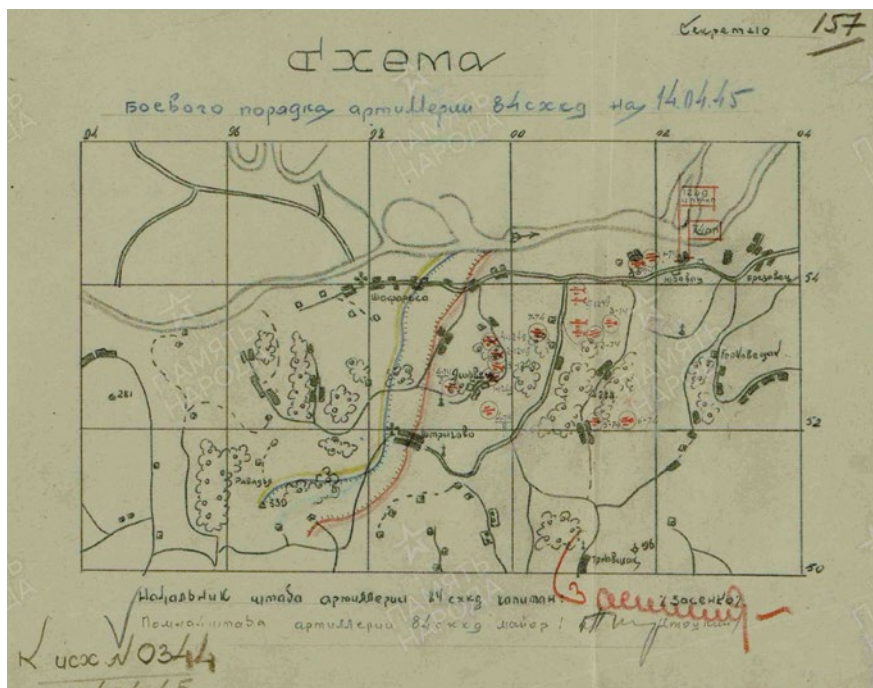
⁷⁶ ЦАМО, ф.413, о.10372, д.718, Выписка из журнала боевых действий арт. 57 А, 62. Четворичу заслужних топника заповједник 84. дивизије одмах је одликовао Орденом црвене звијезде.

⁷⁷ ЦАМО, ф.9738, о.1, д.13, Доклад о боевой деятельности 1008 иптап 49 оиптабр РГК, 215-217, 221.

⁷⁸ ЦАМО, ф.413, о.10372, д.785, Журнал боевых действий 133 ск за апрель 1945, 10-11; ф.1237, о.1, д.40, Журнал боевых действий 84 сд, 53; ф.1025, о.1, д.66, Боевое донесение штаба 133 ск № 228/ОП (извјештај за 7. травња 1945). Дивизија је пријавила 3 мртва и 10 рањених војника у борбама тог дана, а у подручју Св. Мартина заробила 71 њемаčkog и мађарског официра и војника из 118. дивизије.

⁷⁹ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 473, 119-120 (7. травња 1945). Према том извјештају, од 5. травња до поднева 7. травња бугарски је 3. корпус у Међимурју заробio око 2100 војника, 9 локомотива и више стотина вагона разнoг ратног материјала. Наведено је и да су пребројали 4075 погинулих противничких војника, но како не постоје сачувани њемаčki извори о тим догађајима није јасно је ли ријеч о уистину тoчном податку или само процјени.

Slika 4. Položaji 84. divizije na skici od 14. travnja 1945. godine

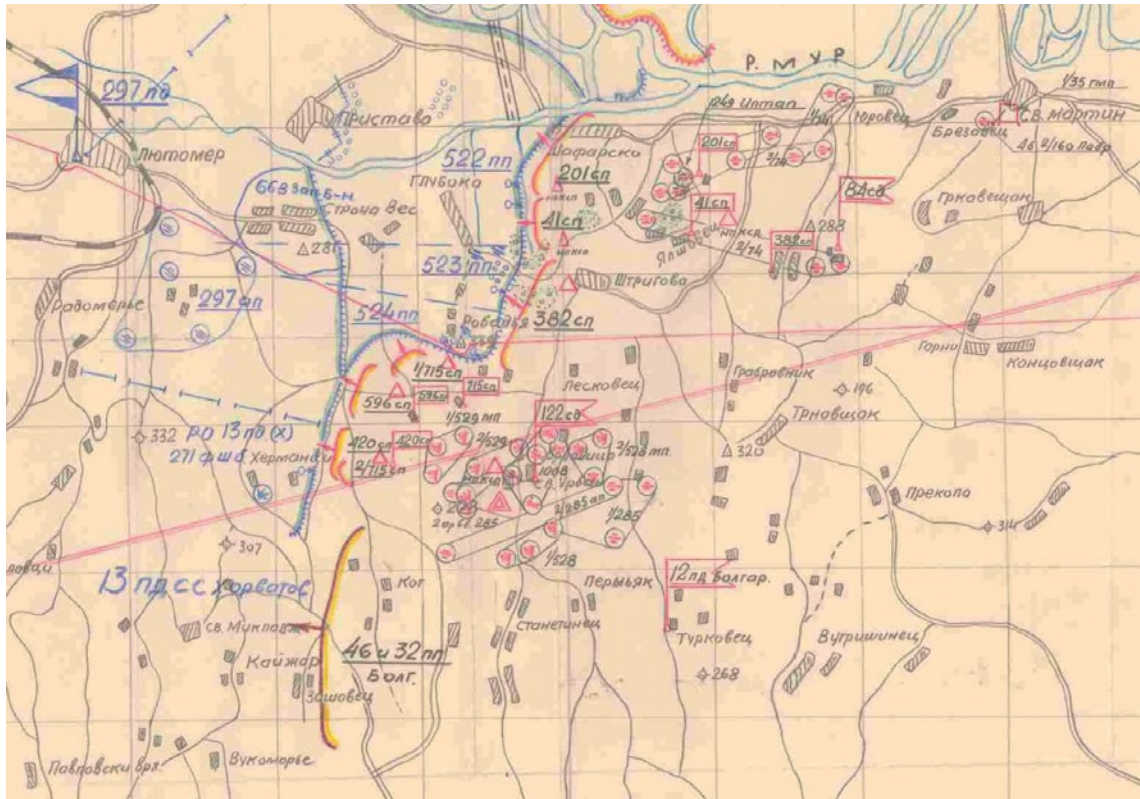
netinca i naslanjala se na obrambene položaje kod Štrigove i Šafarskog. Sljedećih su desetak dana bugarske jedinice, jednako kao i sovjetske na njihovom desnom krilu, vodile krvave borbe kod sela Jastrebcu i Velikog i Malog Koga, ali uz vrlo male pomake, a veliki broj mrtvih i ranjenih vojnika.⁸⁰ U tim su borbama bugarskim trupama bili pridodani i sovjetski savjetnici, među kojima je također bilo žrtava. Primjerice, kapetan Crvene armije Roman Nikolajevič Krupin koji je kao savjetnik službovao u 46. puku 12. bugarske divizije umro je 12. travnja od rana zadobivenih u tim borbama, te pokopan u Čakovcu.⁸¹

Na njemačkoj strani položaje nasuprot 133. korpusu Crvene armije su držale 297. (kod Štrigove) i 118. pješačka divizija (na Muri prema sjeverozapadu), dok su južnije, nasuprot bugarskih trupa bile raspoređene 13. Handžar divizija *Waffen-SS* te 71. pješačka divizija iz sastava LXVIII korpusa, uz nekoliko mađarskih bataljuna. Prema informacijama sovjetskog zapovjedništva, u dijelu bojišta koji je prolazio kroz Međimurje od Mure preko Šafarskog, Štrigove, kote 339 do Velikog Koga osim tri pukovnije 297. divizije Nijemci su postavili i 738. pukovnicu te 668. rezervni bataljun 118. divizije, kao i 271. *Volkssturm* bataljun. Prema iskazima mađarskih zarobljenika i žitelja okolnih naselja, na koti 339 bio je ukopan i 216. mađarski bataljun.⁸² Zvonimir Bernwald prisjeća se da je na njemačkoj strani u tim borbama bilo mnogo ranjenih i poginulih oficira, te kako su mnogi Slovenci unovačeni u *Volkssturm* postrojbe i pridodani regularnim jedinicama, često mlađi od 16 i stariji od 60 godina, bili skloniji predati

⁸⁰ Diana GLASNOVA, *Ratnici milosrđa*, 247-250; Drago NOVAK, *Prlekija 1941-1945*, 295, 306-307.

⁸¹ ЦАМО, ф.33, о.11458, д.847, Крупин Роман Николаевич - Донесение о безвозвратных потерях, 4. Krupin je zajedno s poginulim bugarskim majorom Petrom Božidarovim Gančevom pokopan na Trgu oslobođenja u Čakovcu (današnji Trg Eugena Kvaternika), i na njihovim su grobovima u sklopu svečanosti obilježavanja prve godišnjice oslobođenja Međimurja svečano položeni vijenci od strane predstavnika »Otečestvenog fronta, Narodne fronte, narodne vlasti, Jugoslavenske armije, antifašističkih organizacija«, te mnoštva naroda, vidi »Veličanstvena proslava godišnjice oslobođenja Međimurja«, u: *Varaždinske vijesti*, 11. travnja 1946, 1. Taj članak također pokazuje da su tvrdnje o sovjetskom ili jugoslavenskom negiranju ili umanjanju uloge bugarskih vojnika u operacijama oslobođenja Međimurja neutemeljene, barem u prvim poratnim godinama.

⁸² ЦАМО, ф.243, о.2902, д.648, Журнал боевых действий штаба артиллерии 122 сд, 167 (8-9. travnja 1945); ф.1025, о.1, д.66, Оперативная сводка штаба 133 ск № 65/ОП, (13. travnja 1945); George LEPRE, *Himmler's Bosnian Division*, 296-298.

Slika 5. Položaji bugarskih i partizanskih, te njemačkih snaga u Gornjem Međimurju 15. travnja 1945. godine

se nego ostati u bespoštednoj borbi do posljednjeg čovjeka, u kojoj su isti položaji i po nekoliko puta prelazili iz njemačkih u sovjetske ruke i obrnuto.⁸³ Nekolicina preostalih bosansko-hercegovačkih pripadnika Handžar divizije također je odbacila oružje, a dvojica među njima koji su se očito pritajili u zadnjim danima rata čak su ujesen 1945. kršteni u Gornjem Mihaljvcu i kasnije se oženili lokalnim djevojkama.⁸⁴ Na bugarskoj je strani težište borbenih djelovanja tada preuzela 12. pješačka divizija, čiji je 31. puk držao položaje kod Stanetinca i sela Jastrepci, 32. puk kod Obreža prema Loperšicama, dok je 46. puk bio zadužen za obranu Drave od Obreža do Središća.⁸⁵

Na pravcu prema Štrigovi i Šafarskom 84. sovjetska divizija je vodila neprestane borbe otkad su se probili u to područje. Iako su 8. travnja zauzeli prve dvije linije njemačkih rovova, naposljetku su zauzavljani oko 500 metara istočno od Šafarskog i 300 metara istočno od Štrigove. U 17:00 Nijemci su grupom od 100 vojnika izveli jaki ali bezuspješan protunapad na položaje 382. puka iz pravca Štrigove. Sovjetski su vojnici sljedećeg dana nastavili napadati, te zauzeli i treću liniju njemačkih rovova, ali se nisu uspjeli probiti u Štrigovu. Nijemci su ponovno izveli silovit protunapad u poslijepodnevним satima, ubacivši prema sovjetskim izvještajima u borbu oko 16:00 sati čak 2 bataljuna pješastva. I taj je napad također odbijen.⁸⁶ Kao pojačanje 84. diviziji, zapovjedništvo 133. korpusa je od 8. travnja u Međimurje počelo prebacivati i 122. diviziju, koja je već sljedećeg dana raspoređena na prostor od Selšćaka do Grkaveščaka i ojačala liniju fronta na spoju s bugarskim jedinicama raspoređenim južno od

⁸³ Zvonimir BERNWALD, Povijest divizije Handžar, 238-239.

⁸⁴ Juraj KOLARIĆ, »Međimurje u župnim kronikama...«, 69.

⁸⁵ ЦАМО, f.243, o.2900, d.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 477, 121-122 (8. travnja 1945).

⁸⁶ ЦАМО, f.413, o.10372, d.785, Журнал боевых действий 133 ск за апрель 1945, 11-13; f.1237, o.1, d.40, Журнал боевых действий 84 сд, 54-55 (izvještaji za 8-9. travnja 1945). 84. divizija je u borbama 8. travnja imala 10 mrtvih i 50 ranjenih vojnika, a sljedećeg dana još 5 mrtvih i 16 ranjenih. Izgubljen je i jedan samohodni top tipa Su-76.

57. armije.⁸⁷ Njen 420. puk postavljen je kod Grabrovnika, 596. puk u Sv. Urban, a 715. puk je zaposleo Selščak, ovladavši važnim položajem južno od kote 339 blizu Robadja.⁸⁸ Ta je kota, poznata i pod imenom Maderkin breg, jedan od najviših vrhova Međimurja s kojeg se pruža odličan pogled u okolna područja, pa su se Nijemci grčevito borili da je zadrže u svojim rukama. Artiljerijsku potporu 122. diviziji, osobito oko kote 339 pružao je 285. artiljerijski puk topovima od 76 i 105 mm te haubicama od 122 mm.⁸⁹ Osim toga, i 528. minobacački puk je od 13. travnja izdvojen iz 84. divizije i potčinjen 122. diviziji, te premješten u Vrbovicu odakle je mogao gađati njemačke položaje.⁹⁰ U toj je zoni kao potpora napadima na kotu 339 također smješten i 529. minobacački puk.⁹¹ Snažna sovjetska artiljerijska prisutnost na tom, očito najvažnijem pravcu, bila je 14. travnja zaokružena premještanjem 1. divizijuna 35. gardijskog minobacačkog puka na područje Prekope. Oni su sa svojim raketnim bacačima *BM-13* (poznatiji kao *kačuše*) još od 9. travnja bili na položaju u Sv. Martinu i sudjelovali u napadima na Štrigovu. Istodobno je 2. divizijun istog puka premješten kao ispomoć u zonu djelovanja 1. bugarske armije, prvo u Gornju Dubravu a poslije u Preseku. Ta je sovjetska jedinica najduže ostala u Međimurju, budući da je bila vezana uz djelovanje 12. bugarske divizije, pa je zbog toga i kraj rata u svibnju 1945. dočekala na položajima južno od Gornjeg Mihaljevca, iako su ostale sovjetske trupe dotad već bile premještene sjeverno od Mure.⁹²

Južno od sovjetskih snaga, bugarske su trupe u toku 9. travnja počele novi veliki napad u kojem su uz 12. diviziju sudjelovala još dva dodatna puka iz 10. i 16. divizije. Oni su već prijedodne prodrli u Vitan, a poslijepodne stigli nadomak sela Jastrebcu i ušli u Sv. Urban. Istovremeno su i dalje trajale neriješene borbe za Loperšice. Dan kasnije bugarske trupe više nisu mogle napredovati zbog jake protivničke vatre, ali su jednako tako i poslijepodnevni njemački protunapadi kod sela Šalovci također odbačeni. Napad bugarskog konjaničkog puka usmjeren prema Frankovcima zbog jake protivničke paljbe također nije polučio značajnijeg uspjeha. I sljedećeg dana vođene su grčevite borbe bugarskih i njemačkih trupa u području naselja Veliki Kog, Jastrebcu, Vitan, Šalovci, Hum i Frankovci. Bugari su uspjeli zauzeti prednje njemačke rovove nakon neuspješnog napada jednog njemačkog bataljuna u području Huma.⁹³

Sredinom travnja glavne borbe u zoni odgovornosti 133. korpusa vođene su u sjeverozapadnom dijelu Međimurja. Uslijed neuspjeha svih dotadašnjih napada, zapovjednik 57. armije Mihail Šarohin naredio je pregrupiranje snaga i novi napad na lijevom krilu korpusa, u suradnji s 1. bugarskom armijom. Opći napad je trebao započeti 14. travnja 1945. godine.⁹⁴ U međuvremenu su Nijemci koristili zatišje na sovjetskoj strani pokušavajući učestalim protunapadima odbaciti sovjetske snage na istok. Prema izvještaju za 10. travnja, Nijemci su s najmanje četiri bitnice topova od 105 mm i dvije bitnice topova od 75 mm, kao i minobacačima od 81 mm vršili kratkotrajnu, ali sustavnu paljbu po sovjetskim položajima. Tog je dana 84. divizija odbila 3 njemačka protunapada. Već ujutro, od 5:00 sati Nijemci su napadali i uspjeli vratiti pod svoju kontrolu treću obrambenu liniju rovova pred Štrigovom, pa je kao pojačanje u liniju fronta između 201. i 382. puka uveden iz rezerve 2. bataljun 41. puka. Uvečer su položaji divizije bili 500 m istočno od mosta kod Šafarskog, na sjevernom rubu Jalšovca (201. puk), te oko 500 m istočno od Štrigove (41. i 382. puk). Istovremeno je i 122. divizija odbila nekoliko njemačkih napada koji su kod kote 339 pokrenuti u 4:20 i u 7:30 sati. Nakon neuspjeha njemačkih napada, 420.

⁸⁷ ЦАМО, ф.413, о.10372, д.761, Журнал боевых действий 57 А, 10 (извјештаји за 8-9. травња 1945).

⁸⁸ ЦАМО, ф.413, о.10372, д.785, Журнал боевых действий 133 ск за апрель 1945, 11-13; ф.413, о.10372, д.785, Журнал боевых действий 122 сд, 68 (извјештаји за 8-9. травња 1945). 122. divizija je u borbama 8. travnja imala 1 mrtvog i 2 ranjena vojnika, a sljedećeg dana još 3 mrtva i 12 ranjenih.

⁸⁹ ЦАМО, ф.243, о.2902, д.648, Журнал боевых действий 285 ап за 1945 год, 259-268.

⁹⁰ ЦАМО, ф.13281, о.139226с, д.6, Доклад о боевой деятельности 528 минп 23 оминбр РГК, 32-33.

⁹¹ ЦАМО, ф.13282, о.218394с, д.3, Доклад о боевой деятельности 529 минп, 51.

⁹² ЦАМО, ф.12929, о.136181с, д.16, Журнал боевых действий 35 гв. минп, 364-375.

⁹³ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 481, 123; № 485, 125-126; № 489, 127 (извјештаји за 9, 10. и 11. травња 1945).

⁹⁴ ЦАМО, ф.413, о.10372, д.761, Журнал боевых действий 57 А, 12 (извјештај за 11. травња 1945).

puk je u protunapadu uspio napredovati oko 300 metara prema uzvisini, ali je naposljetku zaustavljen ubitačnom njemačkom vatrom.⁹⁵

Njemački protunapadi nastavljani su i sljedećih dana. Uz podršku topništva i minobacača u 10:00 sati 11. travnja oko 300 njemačkih vojnika napalo je položaje 201. puka iz pravca Šafarskog, oko 100 vojnika ubačeno je prema položajima 41. puka u Jalšovcu, a oko 200 Nijemaca pokušalo se iz Štrigove probiti kroz položaje 382. puka. Istog jutra napadnuti su i položaji 420. puka, no taj napad bio je nešto slabiji, te se 122. divizija u svom protunapadu usmjerenom u zapadnom pravcu uspjela približiti do Gomile i Koga.⁹⁶ No, u njemačkom je artiljerijskom udaru pogodeno zapovjedno mjesto 122. divizije kod Sv. Urbana, pri čemu je ranjen i zapovjednik divizije Aleksej Veličko.⁹⁷ U zatišjima između napada i protunapada, osobito noću, obje su strane slale manje grupe izvidnika na neprijateljsku stranu fronte – Nijemci u zonu južno od Štrigove, a Sovjeti prema Ljutomeru. Sovjetski su izvidnici te noći zarobili i ispitali nekoliko njemačkih vojnika iz raznih jedinica 297. pješačke divizije, od kojih su saznali o velikim gubicima u ljudstvu na njemačkoj strani, te o namjeri njemačkog zapovjedništva da unatoč teškoj situaciji u kojoj su se našli pod svaku cijenu brani trenutne položaje. Isto tako su između 2 i 3 sata ujutro 12. travnja dvije njemačke izvidničke grupe od oko 30 ljudi prolazile sjeverno i južno od Štrigove, da bi poslijepodne istog dana započeli novi njemački napadi. Oko 12:30 njemačke trupe uz podršku dva samohodna topa i dva oklopna vozila napale su najisturenije sovjetske položaje 420. puka sjeverno od Koga, a napad je ponovljen i uvečer, oko 19:30, iz zapadnog pravca, uz masovnu potporu topništvom, minobacačima i oklopnim vozilima. Dan kasnije, u novom napadu izvedenom uz pomoć 6 oklopnih vozila, njemačke su snage uspjele potisnuti 420. puk oko 200 metara na istok, te ponovno ovladati zapadnim dijelom naselja Kog. Posebno su problematične bile njemačke artiljerijske jedinice smještene oko Ljutomera, Vučje Vasi i Gornjeg Hrastja, koje su preciznom vatrom ometale sve sovjetske pripreme za opći napad zakazan za 14. travnja.⁹⁸ Na području djelovanja bugarskih trupa, koje su također dobile naredbu za opći napad 14. travnja, i dalje su trajali redoviti njemački protunapadi, osobito kod Velikog i Malog Koga. Uoči velikog napada 12. divizija čije je zapovjedništvo bilo kod Vugrišince držala je položaje kod sela Jastrebc i u Stanetincu, dok je 16. divizija sa zapovjedništvom u Nedelišću i Središću jednim svojim pukom nadzirala područje južno od Jastrebc i pa sve do ušća rječice Libanje u Dravu. Ostala dva njena puka branila su sjevernu obalu Drave sve do Orehovice, gdje je počinjala zona odgovornosti 10. pješačke divizije.⁹⁹

Iako je napad u zoni 133. sovjetskog korpusa bio pomno pripreman i usklađen s drugim sovjetskim napadima, kao i bugarskom ofenzivom na krajnjem lijevom krilu, te potpomognut svježim artiljerijskim pojačanjima, uspjeh je u početku bio manji od očekivanog. Sovjetske postrojbe napredovale su mjestimično i do 1-1,5 km, no nisu uspjele probiti njemačku liniju i ubaciti se u prostor iza njemačkih obrambenih položaja. Prema izvještaju zapovjednika 133. korpusa, koji je upravljao operacijom s izmještenog

⁹⁵ ЦАМО, ф.413, о.10372, д.785, Журнал боевых действий 133 ск за апрель 1945, 13-14; ф.1237, о.1, д.40, Журнал боевых действий 84 сд, 55; ф.413, о.10372, д.785, Журнал боевых действий 122 сд, 68-69 (извještaji za 10. travnja 1945). 84. divizija zabilježila je 23 mrtva i 104 ranjena vojnika te jedan uništen *Su-76*, a 122. divizija 6 mrtvih i 30 ranjenih; George LEPRE, *Himmler's Bosnian Division*, 298.

⁹⁶ ЦАМО, ф.413, о.10372, д.785, Журнал боевых действий 133 ск за апрель 1945, 14-15; ф.1237, о.1, д.40, Журнал боевых действий 84 сд, 55; ф.413, о.10372, д.785, Журнал боевых действий 122 сд, 69 (извještaji za 11. travnja 1945). Tog je dana u borbama poginulo 14 vojnika iz 84. i 10 iz 122, a ranjeno 38 iz 84. i 37 iz 122. divizije.

⁹⁷ Petr BOGRAD, *От Заполярья до Венгрии. Записки двадцатичетырехлетнего подполковника 1941-1945.* (Moskva: Centrpoligraf, 2009), 183-184. Tom prilikom ranjen je i divizijski načelnik inženjerije Nikolaj Ogarkov, kasniji maršal i od 1977. načelnik Generalštaba i prvi zamjenik ministra obrane SSSR.

⁹⁸ ЦАМО, ф.413, о.10372, д.785, Журнал боевых действий 133 ск за апрель 1945, 15-17; ф.1237, о.1, д.40, Журнал боевых действий 84 сд, 55-56; ф.413, о.10372, д.785, Журнал боевых действий 122 сд, 69-70 (извještaji za 12-13. travnja 1945). 13. travnja su poginula 3 a ranjeno 5 vojnika 84. divizije, dok je 122. divizija imala 9 poginulih i 56 ranjenih. Sljedećeg dana 84. divizija je izgubila 7 mrtvih i 27 ranjenih, a 122. divizija 15 mrtvih i 36 ranjenih.

⁹⁹ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 493, 128; № 497, 130-131 (извještaji za 12. i 13. travnja 1945).

zapovjednog mjesta kod Sv. Urbana, 41. puk je vodio ulične borbe u Štrigovi i zauzeo njen sjeveroistočni dio sve do crkve, dok je 382. puk preuzeo položaje 715. puka južno od Štrigove. Istovremeno su i bugarske snage zamijenile sovjetske snage na položajima kod Koga, rasteretivši tako 122. diviziju i omogućivši joj da fokusira sve svoje snage na užem prostoru kod kote 339. Iako su u početku akcije imali uspjeha, u toku dana na njihove se položaje sručilo čak 5 protunapada, od kojih su prva dva izveli mađarski vojnici, a ostala tri Nijemci. Sovjetski vojnici su u tim napadima ponovno potisnuti 300 metara na istok, da bi tek navečer u protuudaru ponovno zauzeli dio svojih prethodno izgubljenih položaja.¹⁰⁰ Istog dana 12. bugarska divizija ovladala je Jastrebcima i nastavila borbe kod Koga, gdje su Nijemci sljedećeg dana oko 10:00 poduzeli veliki ali ipak neuspješni protunapad.¹⁰¹

Čini se da je u svim tim akcijama unatoč slabom napredovanju Crvene armije i bugarskih trupa njemačka obrana u području Štrigove i Šafarskog ipak došla do ruba izdržljivosti, budući da su se u toku 15. travnja počeli organizirano povlačiti s prednjih položaja prema zapadu. Sovjetske trupe pratile su ih u stopu, pa je 201. puk do večeri zauzeo nove položaje 300 metara istočno od crkve u Razkrižju, dok je 382. puk u toku prethodne noći posve očistio Štrigovu od njemačkih vojnika i priključio se borbama 122. divizije za kotu 339. Ona je tog dana konačno zaposjednuta od sovjetskih vojnika 715. puka. Nijemci su pokušali još dva protunapada na tom dijelu bojišta, u 14:00 i 16:30 sati, no to su bili sve slabiji udari, koji nisu uspjeli pomaknuti novu liniju sovjetske obrane. Novi jači protunapad njemačkih trupa započeo je 16. travnja, no bez uspjeha.¹⁰² Kao dodatna potpora u tim je danima po njemačkim položajima kod kote 339 teškim haubicama od 152 mm djelovao i 2. divizion 160. artiljerijske brigade Crvene armije, smješten u Prekmurju kod sela Žižki i u Sv. Martinu. Oni su u toku 16. travnja tri puta gađali njemačke formacije u tom prostoru i spriječili sve njihove pokušaje povratka na kotu 339.¹⁰³ Linija fronte je fiksirana na potezu istočno od Razkrižja, južno od Globoke, sjeverno od kote 339 i Gomile, i tu ostala do njemačke kapitulacije. Istovremeno su bugarske trupe vršile smjenu svojih premorenih pukova na liniji fronte odmornijim ljudstvom iz rezerve. Pritom su se 31. i 32. puk povlačili prema Stanetincu, dok su njihove položaje preuzimali 46. i 47. puk. Nijemci su iskoristili tu priliku i nasuprot 47. puka uspjeli u protunapadu ući u zapadne dijelove sela Zasavci. Uspostavili su i novu pričuvnu obrambenu liniju koja se kretala od Jeruzalema, Pavlovskog Vrha i sela Šalovci do sela Frankovci.¹⁰⁴

Crvena je armija u oslobađanju Međimurja imala znatne gubitke u ljudstvu. Dok su trajale borbe na prostoru Međimurja, 133. korpus Crvene armije je u svojim dnevnim izvještajima prijavio preko 180 mrtvih i više od 650 ranjenih vojnika, uglavnom zbrinjavanih u 102. i 172. medicinsko-sanitetskom bataljunu. No, prema broju privremenih ukopa na tlu Međimurja, koji je mnogo veći od prijavljenog broja poginulih, čini se da je još gotovo 200 ranjenika ubrzo umrlo od posljedica ranjavanja. Oni su uglavnom bili pokopani u blizini mjesta gdje su vođene najteže borbe - u Bukovju, Hlapičini, Jalšovcu, Jurovcu, Murskom Središću, Selščaku, Sv. Martinu, Sv. Urbanu, Štrigovi... Među njima su bili vojnici

¹⁰⁰ ЦАМО, ф.413, о.10372, д.785, Журнал боевых действий 133 ск за апрель 1945, 17-18; ф.1025, о.1, д.66, Оперативная сводка штаба 133 ск № 66/ОП; ф.1237, о.1, д.40, Журнал боевых действий 84 сд, 56; ф.413, о.10372, д.785, Журнал боевых действий 122 сд, 70; ф.243, о.2902, д.648, Журнал боевых действий штаба артиллерии 122 сд, 172 (извještaji za 14. travnja 1945). Tog je dana 84. divizija izgubila 1 mrtvog i 12 ranjenih vojnika, te jedan Su-76, dok je 122. divizija izgubila 3 mrtva i 15 ranjenih vojnika.

¹⁰¹ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 501, 132; № 505, 134 (извještaji za 14. i 15. travnja 1945); George LEPRE, Himmler's Bosnian Division, 298-299.

¹⁰² ЦАМО, ф.413, о.10372, д.785, Журнал боевых действий 133 ск за апрель 1945, 18-19; ф.1237, о.1, д.40, Журнал боевых действий 84 сд, 56-57; ф.413, о.10372, д.785, Журнал боевых действий 122 сд, 70-71 (извještaji za 15-16. travnja 1945). Gubici sovjetskih snaga uključivali su 25 mrtvih i 50 ranjenih 15. travnja, te 11 mrtvih i 39 ranjenih 16. travnja u zoni napredovanja 84. divizije, 7 mrtvih i 54 ranjenih 15. travnja i 22 mrtva i 66 ranjenih 16. travnja u zoni odgovornosti 122. divizije. 16. travnja 84. divizija je izgubila još jedan samohodni top Su-76.

¹⁰³ ЦАМО, ф.9983, о.1, д.11, Выписка из журнала боевых действий 160 апабр, 93-94 (извještaj za 16. travnja 1945).

¹⁰⁴ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 509, 136 (извještaj za 16. travnja 1945); George LEPRE, Himmler's Bosnian Division, 300.

iz praktički svih dijelova SSSR, od Ukrajine i Moldavije na zapadu, preko kavkaskih i srednjoazijskih republika do Rusije od njenih zapadnih i sjevernih do dalekoistočnih predjela.¹⁰⁵ Broj civila i njemačkih vojnika poginulih u tim bitkama još nije utvrđen, ali su materijalne štete bile velike. Prema zapisima iz štrigovske župne kronike, uništeni su prozori na svim kućama u selu, a oštećene su ili posve srušene i crkve u Štrigovi i Razkrižju. Najteže su stradali zaseoci Vušivščak, Raskriški Vrh, Krče i Krpec.¹⁰⁶

POVLAČENJE SOVJETSKIH TRUPA IZ MEĐIMURJA

Nakon zauzimanja kote 339 sovjetsko je zapovjedništvo odlučilo stabilizirati bojišnicu. Tada je Beč već bio u sovjetskim rukama, pa je očito zaključeno da nema potrebe rasipati ljudstvo na pomoćnom pravcu na kojem unatoč svih napora ipak nije bilo velike nade u odlučujući proboj prema Ljutomeru i dalje na Maribor. Već sljedećeg dana 57. armija zapovjedila je 133. korpusu da preda svoje nove položaje bugarskoj 12. pješačkoj diviziji, te se pregrupira kod Sv. Martina (84. divizija) te Železne Gore i Prekope (122. divizija). Nijemci još nisu odustajali, pa je i u toku 17. travnja 84. divizija morala odbiti nekoliko njemačkih protunapada, a ni na položajima 122. divizije nije bilo ništa mirnije.¹⁰⁷ I bugarske su postrojbe nakon snažne artiljerijske vatre napadnute kod sela Zasavci, ali su se uspješno obranile.¹⁰⁸ Bugari, čije su trupe i same imale velike gubitke u borbama prethodnih dana, su u toku noći počeli preuzimati položaje 133. korpusa,¹⁰⁹ a potom je počelo povlačenje trupa Crvene armije iz Međimurja, te njihovo prebacivanje na prostor sjeverno od Murske Sobotice.¹¹⁰ Nakon sovjetskog povlačenja liniju fronte držali su bugarski 58. puk 16. divizije (po Dravi od ušća Libanje do Puščina), te iz 12. divizije 32. puk (od Vitana do Drave), 46. puk (Veliki i Mali Kog, Zasavci sve do Vitana), i 47. puk (Gomila, Robadje, prostor istočno od Globoke pa sve do Mure kod Šafarskog). U pričuvu je držan 31. puk 12. divizije kod Prhovca, te konjički puk u Čakovcu.¹¹¹ Prije odlaska, sovjetske artiljerijske jedinice su u toku 18. travnja uspješno podržavale 47. bugarski puk, koji se tog dana našao na meti novog velikog njemačkog protuudara.¹¹² Time je završeno sudjelovanje Crvene armije u borbama za oslobođenje Međimurja. Ono je nakon sovjetskog povlačenja ostalo u zoni odgovornosti 1. bugarske armije te jedinica Jugoslavenske armije koje su već počele uspostavu nove vlasti.¹¹³ Bugari su nakon preuzimanja ranijih sovjetskih položaja bili izloženi povremenim slabijim njemačkim pješačkim napadima, često izvođenim noću. Neuspješni njemački napadi pokušani su 20. travnja kod rječice Murice sjeverno od

¹⁰⁵ ЦАМО, ф.58, о.А-64238, д.23, Список советских воинов погибших в боях на территории Югославии, 207-225, 229-249, 295-297, 311, 314-317. Prema datumima stradanja i mjestu ukopa na tom se popisu može uočiti pripadnike 84. i 122. divizije 133. korpusa, 3. gardijskog motociklističkog puka, 1249. protutenkovskog artiljerijskog puka, 528. i 529. minobacačkog puka te vojnike izravno potčinjene 57. armiji, npr. inženjere iz 259. saperskog bataljuna, poginule u Međimurju u travnju 1945. Mnogi od njih kasnije su ekshumirani a njihovi posmrtni ostaci položeni u kosturnicu u sklopu memorijalnog kompleksa kod Batine, a nekolicina u skupnu grobnicu sovjetskih vojnika u lloku. Osim na *Память Народа 1941-1945*, kopija tog dokumenta je također dostupna i na <https://obd-memorial.ru/html/info.htm?id=67139500&page=1&p=1>. Prema istraživanjima udruge *Sjećanje*, dosad je utvrđen identitet preko 700 crvenoarmejaca poginulih na širem prostoru Međimurja.

¹⁰⁶ Juraj KOLARIĆ, »Međimurje u župnim kronikama...«, 94.

¹⁰⁷ ЦАМО, ф.413, о.10372, д.761, Журнал боевых действий 57 А, 15; ф.413, о.10372, д.785, Журнал боевых действий 122 сд, 71; ф.1237, о.1, д.40, Журнал боевых действий 84 сд, 58 (izvještaji za 17. travnja 1945).

¹⁰⁸ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 513, 137 (17. travnja 1945).

¹⁰⁹ ЦАМО, ф.1237, о.1, д.40, Журнал боевых действий 84 сд, 58-59; ф.413, о.10372, д.785, Журнал боевых действий 122 сд, 71 (izvještaji za 18. travnja 1945); Diana GLASNOVA, *Ratnici milosrđa*, 248.

¹¹⁰ ЦАМО, ф.413, о.10372, д.761, Журнал боевых действий 57 А, 16 (izvještaj za 18-19. travnja 1945).

¹¹¹ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 513, 137; № 516, 138 (izvještaji za 17. i 18. travnja 1945)

¹¹² ЦАМО, ф.243, о.2902, д.648, Журнал боевых действий штаба артиллерии 122 сд, 175 (izvještaji za 17. i 18. travnja 1945).

¹¹³ Vladimir KALŠAN, *Međimurje u Drugom svjetskom ratu*, 112-113.

Štrigove, 26. travnja kod Globoke, a 28. travnja kod kote 339.¹¹⁴ U međuvremenu je u Međimurje premještena i 3. pješačka divizija 4. bugarskog korpusa, koja je zbog brzog napredovanja 3. jugoslavenske armije uzvodno uz Dravu pred kraj travnja bila oslobođena dotadašnjeg zadatka čuvanja njene sjeverne obale u donjem toku rijeke. Njen 11. puk smješten je u Pribislavec i Mihovljan, 24. puk u Držimurec i Gardinovec, 29. puk u Malu Suboticu, Štefanec i Ivanovec, a zapovjedništvo u Palovec, gdje su čekali zapovijed za novu ofenzivu prema zapadu.¹¹⁵ Novi neuspješni njemački napadi kod sela Zasavci odbijeni su 30. travnja, 4. i 5. svibnja, a jedna manja njemačka patrola je uočena 3. svibnja kod Štrigove i vatrom natjerana na povlačenje.¹¹⁶ Posljednji njemački ofenzivni pokušaji izvedeni su u noći s 5. na 6. svibanj, kada su oko 22:30 manjom skupinom vojnika vršili izviđanje kod sela Zasavci, a u 4:00 ujutro i kod Šafarskog. Istog dana vršena i sporadična artiljerijska paljba iz Raskrižja i Vinskog Vrha.¹¹⁷

IZVIĐANJE I ARTILJERIJSKI NAPADI U DRAVSKOM PORJEČJU U TOKU TRAVNJA 1945.

Kroz travanj 1945. u više su navrata izvršeni topnički napadi sa sjeverne na južnu obalu Drave i obrnuto. Napadi su ponekad trajali satima, a u njima je do 17. travnja bila oštećena 241 kuća u Varaždinu, te smrtno stradalo 17 osoba. No, nije došlo do kopnenih borbi na tom pravcu jer su Nijemci u povlačenju uništili sve čamce, te organizirali obranu svih mogućih prijelaza preko Drave.¹¹⁸ Tek povremeno je bilo pokušaja forsiranja Drave manjim grupama njemačkih vojnika, koji su imali zadaću izviđati bugarske položaje i po mogućnosti hvatati zarobljenike koji bi mogli pružiti detaljnije podatke o protivničkoj strani. Primjerice, već 8. travnja u 8 sati ujutro grupa od stotinjak vojnika prešla je na 7 većih gumenih čamaca Dravu kod Repaša i zadržala se na sjevernoj obali rijeke gotovo dva i pol sata, dok nisu bili odbačeni natrag u bugarskom protunapadu. Bugari su zarobili dvojicu ranjenih vojnika, ustanovivši da posrijedi uopće nisu Nijemci, nego »vlasovci«, pripadnici 6. terskog puka 1. kozačke divizije.¹¹⁹ Sporadična puščana, minobacačka i artiljerijska vatra iz područja Varaždina i Hrženice zabilježena je 11. travnja,¹²⁰ a potom i dva dana kasnije, kada su bugarski vojnici izvijestili o snažnim artiljerijskim i minobacačkim napadima na sjevernu obalu Drave iz područja Petrijanca (prema Središću), Velikog Bukovca (prema Sv. Mariji), i iz Legrada. Slična je pucnjava registrirana u Zablatju, Đelekovcu i Koprivnici.¹²¹ Njemačke su trupe 15. travnja ponovno otvarale vatru preko Drave iz područja Šoderice kod Đelekovca, a 16. travnja iz Varaždina, Sv. Đurđa i Legrada.¹²² Nakon stabiliziranja bojišnice između Mure i Drave i prekida pješačkih borbi, na tom području su također učestali njemački artiljerijski napadi, primjerice 19. travnja kod sela Hermanci i Zasavci, pored već uobičajenog granati-

¹¹⁴ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 530, 141; № 553, 152; № 561, 156 (izvještaji za 20, 26. i 28. travnja 1945)

¹¹⁵ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 557, 154 (27. travnja 1945).

¹¹⁶ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 569, 160; № 581, 165; № 585, 167; № 589, 169 (izvještaji za 30. travnja, te 3, 4. i 5. svibnja 1945).

¹¹⁷ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 593, 171 (6. svibnja 1945).

¹¹⁸ HR HDA-255, VŽŽ, Tajni spisi, 382/45, 384/45, 403/45, 414/45. Prema tim izvještajima, Varaždin i okolne prometnice su gađane topovima s područja Međimurja 7, 8, 9, 17, 18, 21, 22. i 23. travnja 1945. Možda je bilo i drugih napada o kojima nije opstao pisani trag. Vjerojatno su te napade izvršile 16. i 10. bugarska divizija raspoređene na obali Drave, koje su u svom sastavu imale svaka po četrdesetak topova i haubica.

¹¹⁹ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 477, 121 (izvještaj za 8. travnja 1945). Termin »vlasovci« koji se koristi u izvornom dokumentu nije adekvatan, budući da Ruska oslobodilačka vojska (ROA) koju je u suradnji s Nijemcima organizirao zarobljeni sovjetski general Vlasov nije obuhvaćala i pripadnike kozačkih divizija oformljenih u sastavu *Wehrmacht*.

¹²⁰ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 489, 127 (11. travnja 1945).

¹²¹ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 497, 130 (13. travnja 1945).

¹²² ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 505, 134; № 509, 136 (izvještaji za 15. i 16. travnja 1945).

ranja Međimurja iz smjera Legrada.¹²³ Sljedećeg se dana i noći nastavilo granatiranje i puščana paljba, kako kod Globoke i Loperšica, tako i iz Petrijanca i Hrženice.¹²⁴ Čini se da su to ipak bili napadi slabijeg intenziteta, jer je u izvještaju za 21. travanj 1. bugarska armija navela da je na njihove položaje iz pravca Globoke, Trnovca i Struge ispaljeno oko 120 mina i 80 granata, uz sporadičnu puščanu paljbu iz Hermanca, Hrženice, Selnice Podravske i Legrada.¹²⁵ Potom je nastupilo zatišje, koje je povremeno prekidano novim njemačkim napadima. Tako su 23. travnja zabilježena granatiranja iz Svibovca i Hrženice, te pješaka vatra kod naselja Hermanci, Šalovci i Loperšice,¹²⁶ a 26. travnja granatiranja kod Globoke i naselja Zasavci, te pucnjava po sjevernoj obali Drave iz Svibovca, Varaždina, Ludbreških Sesveta i Legrada.¹²⁷ Dva dana kasnije njemačka je artiljerijska vatra na sjevernu obalu Drave bila nešto jača, i to iz pravca Varaždina, Legrada, Đelekovca, Peteranca i Pitomače, a posljednjeg dana travnja artiljerijski napadi su ponovljeni iz pravca Ormoža prema Središću.¹²⁸ Početkom svibnja slični su napadi pririjeđeni, pa su Nijemci gađali sjevernu dravsku obalu artiljerijom još samo 4. svibnja kod Hrženice.¹²⁹

SUDJELOVANJE BUGARSKIH TRUPA U OSLOBAĐANJU PODRAVINE

Na temelju dogovora jugoslavenskog i bugarskog državnog vrha uoči posljednjih velikih ofenziva u travnju 1945. odlučeno je da po samoj dravskoj obali ne napreduju jugoslavenske postrojbe, nego dijele bugarskih divizija.¹³⁰ Prodor preko Drave kod Valpova i Donjeg Miholjca započeo je 12. travnja, kada su jedinice 3. jugoslavenske armije prešle sa sjeverne na južnu obalu. Bugarski vojnici iz 2. bataljuna 24. puka također su prebačeni preko rijeke i zaposjeli položaje oko 500 metara sjeverno od Sv. Đurađa. Potom su pojačani dodatnim snagama, koje su se sljedećih nekoliko dana žestoko odupirale brojnim protunapadima njemačkih i ustaških jedinica, sve dok 14. travnja nisu ušli u Sv. Đurađ i nastavili prema Donjem Miholjcu, kojeg su zauzeli sljedećeg dana.¹³¹ Nakon oslobađanja Donjeg Miholjca dva dana su trajale borbe istočno od Viljeva, i do 18. travnja bugarski su vojnici uspjeli zauzeti Podravsku Moslavinu, a potom nastavili sve do Martinca i Krčenika. Sljedećeg su dana ponovno zaustavljeni jakim njemačkim protunapadima, i tek su 21. travnja nastavili napredovanje na zapad zauzevši Čadavicu, Senkovac, Medince, Noskovce. Do kraja dana dosegli su Vašku, gdje su zastali kako bi izvršili smjenu jedinica.¹³² Umjesto 24. puka u borbu je uveden 13. puk 11. pješačke divizije koji je odmah nastavio do Budakovca, a poslije nekoliko dana borbi stigao do komunikacije Barcs - Virovitica i zapo-

¹²³ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 521, 140 (19. travnja 1945).

¹²⁴ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 530, 141 (20. travnja 1945).

¹²⁵ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 534, 143 (21. travnja 1945). Za usporedbu valja navesti da je sredinom travnja u vrijeme najžešćih borbi 133. sovjetski korpus na prostoru kod Radkersburga i u Međimurju dnevno trošio između 10 i 15 tisuća granata i mina raznih kalibara. To slikovito pokazuje u kolikoj je mjeri bila loša opskrba njemačkih snaga ratnim materijalom u posljednjim tjednima rata.

¹²⁶ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 541, 146 (23. travnja 1945).

¹²⁷ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 553, 152 (26. travnja 1945). Prebrojano je oko 150 ispaljenih mina i 100 granata.

¹²⁸ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 561, 156; № 569, 160 (izvještaji za 28. i 30. travnja 1945).

¹²⁹ АМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 585, 167 (4. svibnja 1945).

¹³⁰ Savo VELAGIĆ, »Završne operacije...«, 45. Velagić navodi da se time željelo pobuditi »priateljstvo između naroda i armija dviju susjednih zemalja«, no vjerojatnije je da se željelo izbjeći moguće nesporazume i »priateljsku vatru« između bugarskih trupa sjeverno od Drave i divizija koje su napredovale uzvodno po južnoj obali.

¹³¹ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 493, 128; № 497, 130-131; № 501, 132-133; № 505, 134 (izvještaji za 12, 13, 14. i 15. travnja 1945); Diana GLASNOVA, Ratnici milosrđa, 252, 258-259. Jedan od bugarskih bataljuna uključenih u akciju već drugog dana je izvjestio o gotovo 25% mrtvih i ranjenih.

¹³² ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 509, 136; № 513, 137; № 516, 138-139; № 521, 140; № 530, 141-142; № 534, 143-144 (izvještaji za 16.-21. travnja 1945).

sjeo liniju Terezino Polje - Gornje Bazje – Dvor - Lukač sjeverno od Virovitice. Nakon toga produžili su do Novogradačkog Marofa, ali zbog jakog otpora Nijemaca nisu uspjeli iz prvog pokušaja ući u Stari Gradac. Nekoliko dana trajale su borbe u kojima je na njemačkoj strani kozačka divizija pružala ogorčeni otpor, ali je naposljetku savladana i prisiljena na uzmak prema zapadu, dok su se Bugari probili sve do Šašnatog Polja.¹³³ Brzina napredovanja bugarskih jedinica ovisila je u velikoj mjeri i o kretanju snaga 3. jugoslavenske armije na njihovom lijevom krilu, koje su istovremeno napredovale prema Pito mači. Nakon poraza na tom dijelu fronta potkraj travnja, njemačke su se trupe povukle prema novim položajima kod Đurđevca.¹³⁴

Prvih dana svibnja bugarski je 13. puk napredovao do linije Heresznye – Ferdinandovac, a potom još malo na zapad gdje ih je na položajima smijenio 30. pješački puk 8. bugarske divizije.¹³⁵ Ta je postrojba ubrzo nastavila napredovanje uz južnu dravsku obalu, i do 4. svibnja došla do linije Gabajeva Greda – Hlebine. Sljedećeg dana, dok su postrojbe 3. jugoslavenske armije vodile borbe kod Koprivnice, Bugari su produžili do nadomak Drnja, a već 6. svibnja do Legrada i Zablatja.¹³⁶ Tog je dana nakon više od mjesec dana u prostoru između Koprivnice, Varaždina i Križevaca, pa čak i do Ivanić-Grada ponovno djelovalo sovjetsko zrakoplovstvo – avioni *Il-2* iz 10. gardijske jurišne divizije, koji su bili pridodani jugoslavenskim snagama na Srijemskom frontu i nakon proboja napredovali prema zapadu zajedno s njima.¹³⁷

Iako u dostupnim sovjetskim izvorima iz razdoblja kada su se te borbe vodile nema tragova nadmetanja ili sukoba između jugoslavenskih i bugarskih trupa uključenih u te akcije, u kasnijoj bugarskoj i jugoslavenskoj historiografiji prisutna su omalovažavanje i kritike na račun susjeda zbog navodne sporosti u napredovanju, nesposobnosti, pa čak i predbacivanje krivnje za vlastite žrtve u borbama. To je vidljivo kako u tekstu Save Velagića na jugoslavenskoj strani, tako i kod Diane Glasnove (koja je prvenstveno koristila tekstove bugarskih oficira uključenih u te borbe nastalih u desetljećima poslije rata) na bugarskoj strani. Vjerojatno su takvi napisi dobrim dijelom rezultat kasnijeg razvoja događaja i sukoba Jugoslavije sa SSSR i ostalim zemljama istočnog lagera nakon 1948. godine, kada je i historiografija korištena kao jedno od sredstava političke borbe. Primjer takvih tumačenja je razvoj događaja u posljednjim danima rata u Podravini. Dok Glasnova piše o konfliktu izazvanom prebacivanjem jugoslavenskih jedinica na obalu Drave ispred bugarskih postrojbi i nadmetanju u tome tko će prvi ući u Varaždin, pri čemu su Bugari imali nepotrebnih žrtava, Velagić piše o samovoljnom bugarskom sužavanju svoje zone odgovornosti uslijed čega su već nekoliko dana ranije jugoslavenske jedinice morale proširiti svoje ionako rastegnute linije prema sjeveru.¹³⁸ U svakom slučaju, iz dostupnih izvora vidljivo je da su snage 3. jugoslavenske armije u toku 7. svibnja obišle bugarski 30. puk i dosegle Dravu, dok su Bugari nastavili prema zapadu iza njih. Do kraja dana 30. puk je praćen 44. bugarskim pukom dosegaio područje Hrženice. Osim u Podravini, njemačke su se trupe već počele povlačiti i u području izme-

¹³³ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 509, 136; № 537, 145; № 541, 146-147; № 545, 148-149; № 549, 150-151; № 553, 152-153; № 557, 154-155; № 561, 156-157; № 565, 158-159; № 569, 160-161 (izvještaji za 22.-30. travnja 1945); Diana GLASNOVA, Ratnici milosrđa, 260; Savo VELAGIĆ, »Završne operacije...«, 28-32.

¹³⁴ Savo VELAGIĆ, »Završne operacije...«, 33-34.

¹³⁵ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 573, 162-163; № 577, 164-165; №581, 165-166 (izvještaji za 1-3. svibnja 1945); Savo VELAGIĆ, »Završne operacije...«, 34-37.

¹³⁶ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 585, 167-168; № 589, 169-170; № 593, 171 (izvještaji za 4-6. svibnja 1945); Diana GLASNOVA, Ratnici milosrđa, 260-261; Savo VELAGIĆ, »Završne operacije...«, 38-42; Vladimir ŠADEK, Podravina u Drugom svjetskom ratu i poraču (1941.-1945.), (Koprivnica: Meridijani, 2017), 321-322.

¹³⁷ ЦАМО, ф.370, о.6518, д.444, Журнал боевых действий частей 17 ВА за май 1945 года, 22 (izvještaj za 6. svibnja 1945). Prema izvještaju, sovjetski su avijatičari u toku dana na tom prostoru izveli oko 100 naleta, napadajući osovinske snage u povlačenju.

¹³⁸ Diana GLASNOVA, Ratnici milosrđa, 261-263; Savo VELAGIĆ, »Završne operacije...«, 38.

đu Drave i Mure. Nakon nekoliko dana zatišja, 12. bugarska divizija je 7. svibnja počela nastupati prema zapadu, stigavši do kraja dana do Cerovca, Brebrovnika, Zasavci, Krčevine i Huma.¹³⁹

ZAVRŠNE OPERACIJE BUGARSKIH SNAGA U DRAVSKOM PODRUČJU

Dio bugarskih trupa je u zadnjim danima rata prebacivan u Prekmurje, te se potom u suradnji sa sovjetskim snagama nastavio kretati prema zapadu. Za to je vrijeme 12. divizija nastavila kretanje preko rječice Pesnice, sve do Trnovske Vasi i Spuhlje, uz sporadični otpor – primjerice, kod Mostja gdje je motorizirani bugarski bataljun zaustavljen jakim njemačkom paljbom. Istodobno su južno od Drave 30. i 44. puk došli do Trnovca i Zamlake.¹⁴⁰ Budući da je kao linija razgraničenja zapadnih i istočnih Saveznika određena Drava, sve su se bugarske postrojbe ubrzo prebacile na sjevernu obalu rijeke preko prijelaza sjeverno od Varaždina. Prednje bugarske snage tad su već doprle do Kungote i Kamnice, te ulazile u Maribor. Zapovjedništvo 3. bugarskog korpusa premješteno je u Ptuj, dok su izvidnici poslani na zapad da kod Leibnitza pokušaju uhvatiti vezu sa anglo-američkim snagama koje su napredovale kroz Austriju prema istoku.¹⁴¹ Kako bi osigurali sjevernu obalu Drave, 11. bugarska divizija je prebačena sve do Leibnitza, 3. divizija upućena prema Dravogradu i Radljama ob Dravi (tada još pod imenom Marenberg), dok je 12. divizija jedno vrijeme zadržana u Mariboru i Kamnici. Prema Mariboru se kretala i 16. bugarska divizija, dok je 10. upućena u Ptuj.¹⁴² Nekoliko dana kasnije prema Eibiswaldu i dalje uzvodno dolinom Drave poslana je i 12. divizija iz Maribora, koja je do 15. svibnja zaposjela prostor od Lavamünda preko Dravograda do Radlja.¹⁴³ Na taj je način presječen put kojim su se povlačile kako njemačke snage, tako i vojnici i civili iz NDH od Zagreba preko Celja prema Austriji.¹⁴⁴ Posljednje borbe u toku Drugog svjetskog rata bugarske su trupe vodile upravo kod Dravograda, gdje je glavnina ustaških jedinica doprla sve do Drave. Oni su 13. i 14. svibnja pokušali zauzeti mostove i prebaciti se na sjevernu obalu rijeke, putem kojim su već ranije u povlačenju prošle manje grupe bjeGUNACA iz NDH. Prema izvještaju poslanom sovjetskom zapovjedništvu, Bugari su uz pomoć jugoslavenskih jedinica odbili napad i u protuudaru prebacili dva svoja bataljuna na južnu obalu rijeke kako bi osigurali mostove.¹⁴⁵ Suočena s neuspjehom kod Dravograda, glavnina kolone koja se povlačila iz NDH nastavila je južnom obalom Drave sve do Bleiburga gdje je dan kasnije prisiljena na predaju.¹⁴⁶ Borbe u Dravogradu vodio je 46. bugarski pješaćki puk, koji je i sljedećeg dana bio u istoj zoni, vršeći »razoružavanje ustaša«.¹⁴⁷ Sovjetski izvještaji razrješuju i nedoumice oko broja zarobljenika koje su bugarske trupe nakon završetka rata izručile Jugoslavenskoj armiji. Naime, zbog raskoraka u bugarskim izvještajima, koji govore o petnaestak tisuća zarobljenih, a nešto više od 11 tisuća izručenih zarobljenika, pojavile su se tvrdnje da je gotovo jedna trećina zarobljenika puštena od strane bugarske vojske prije izručenja.¹⁴⁸ Iako je sasvim sigurno bilo individualnih puštanja na slobodu, nesrazmjer u brojkama je u najvećoj mjeri rezultat računanja civila među zarobljenike. Ti civili očito su kasnije izostavljeni iz izvještaja o broju izručenih zarobljenih neprijateljskih vojnika. Načelnik štaba 3. jugoslavenske armije

¹³⁹ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 597, 172 (7. svibnja 1945).

¹⁴⁰ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 601, 174 (8. svibnja 1945); Drago NOVAK, Prlekija 1941-1945, 308-310.

¹⁴¹ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 605, 175 (9. svibnja 1945); Diana GLASNOVA, Ratnici milosrđa, 297-299.

¹⁴² ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 610, 176 (10. svibnja 1945); Diana GLASNOVA, Ratnici milosrđa, 308-312.

¹⁴³ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 622, 172 (13. svibnja 1945).

¹⁴⁴ Martina GRAHEK-RAVANČIĆ, Bleiburg i Križni put 1945. Historiografija, publicistika i memoarska literatura, (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2009), 78-89; Diana GLASNOVA, Ratnici milosrđa, 312-318.

¹⁴⁵ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 622, 179 (14. svibnja 1945); Diana GLASNOVA, Ratnici milosrđa, 320-325; Mitja HRIBOVŠEK, Prekmurska brigada, 202-209.

¹⁴⁶ Martina GRAHEK-RAVANČIĆ, Bleiburg i Križni put 1945, 90-95.

¹⁴⁷ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1907, Боевое донесение штаба 1 Болгарской А № 630, 180 (15. svibnja 1945).

¹⁴⁸ Diana GLASNOVA, Ratnici milosrđa, 360-379.

je 19. svibnja izvijestio 3. ukrajinski front o ukupnom broju zarobljenika uhvaćenih između 8. i 18. svibnja. Osim nekih 110.000 vojnika i 17 generala (60.000 ustaša, 40.000 Nijemaca i 10.000 »partizana«, što se vjerojatno u nezgrapnom prijevodu na ruski jezik odnosi na četnike ili druge neregularne formacije), nabrojani su i zarobljenici koje su im izručili Bugari. Tu je naveden broj od 10.000 izručenih ustaških vojnika i 4.000 civila, među kojima oko 3.000 žena i djece i 1.000 muškaraca.¹⁴⁹ Nakon toga, prema dogovoru 3. ukrajinskog fronta, 3. jugoslavenske armije i 1. bugarske armije, bugarske i sovjetske su trupe dobile zapovijed prepustiti svoje položaje jugoslavenskim jedinicama, te se prebaciti izvan jugoslavenskog teritorija.¹⁵⁰

Gubici bugarskih jedinica u borbama na prostoru Međimurja i Podravine bili su vrlo visoki, usporedivi sa gubicima sovjetskih postrojbi o kojima je već ranije bilo riječi. Budući da se ti podaci navode zbirno, za operacije koje su ponekad trajale i izvan hrvatskog područja, ne može se sa potpunom sigurnošću tvrditi koliko je Bugara stradalo u borbama na današnjem prostoru Hrvatske. No, iz podataka da je od 29. ožujka do 15. travnja poginulo oko 750 i ranjeno više od 3.000 Bugara (pri čemu su oni u borbama u Mađarskoj sudjelovali samo prvih 3-4 dana, a potom prešli u Međimurje i dalje na zapad u Prlekiju), vidljivo je da su stotine bugarskih vojnika stradale na hrvatskom teritoriju. Slično je bilo i u svibnju, kada su u operacijama u gornjoj Podravini samo od 2. do 8. svibnja Bugari imali 53 mrtva i 135 ranjenih vojnika.¹⁵¹ Prema bazi podataka bugarske arhivističke stranice »ВОЙНИТЕ НА БЪЛГАРИЯ (1878–1945 г.)«¹⁵² posvećene bugarskom sudjelovanju u ratovima 19. i 20. stoljeća, u Donjoj Dubravi je između 2. i 5. travnja 1945. poginulo 27 bugarskih vojnika, pokopanih u Donjoj Dubravi, Jurčevcu, Kotoribi i Prelogu. Najmanje 32 bugarska vojnika iz 47. i 57. pješačkog puka su poginula u samo jednom danu, 5. travnja 1945. kod Orehovice (u nekim dokumentima krivo zabilježeno i kao Orehovec, Orjahovec, Orjahovac ili Orjahovica). Bili su pokopani u Podbrestu, Sv. Križu, Orehovici, Kotoribi i Šandorovcu. Petnaestak bugarskih vojnika 31. pješačkog puka poginulo je 4. i 5. travnja kod Podturna i bilo pokopano u Dekanovcu. Broj poginulih u borbama kod Obreža, Koga te sela Jastrebcu i Zasavci sredinom travnja je bio još i veći. Bugari su imali gubitaka i izvan glavnih borbenih operacija, u učestalim artiljerijskim i pješačkim razmjenama vatre s jedne dravske obale na drugu u toku travnja. Primjerice, kod Repaša je 8. i 9. travnja, po svemu sudeći u ranije spomenutom napadu kozaka, poginulo desetak vojnika 30. pješačkog puka. Četvorica vojnika istog puka poginula su kod Molva 3. i 4. svibnja, a više od 25 kod Sigeteca i još petnaestak kod Drnja 5. i 6. svibnja 1945. godine, te bili pokopani u Molvama, Medvedički i u Sigetecu. Neki su nakon ranjavanja umirali u bolnicama, poput divizijske bolnice 10. divizije koja je bila smještena u Kotoribi, bolnice 12. divizije u Dravskom Središću ili bolnici 16. divizije, prvo u Donjem Kraljevcu a kasnije premještenoj u Pribislavec. Poginuli i umrli od ranjavanja su u prvo vrijeme bili pokapani na privremenim vojnim grobljima, da bi poslije rata njihovi posmrtni ostaci bili ekshumirani i premješteni na uređena vojna groblja, poput onog u Vukovaru u kojem je pokopano 1.029 bugarskih vojnika poginulih u borbama 1944-1945, a među kojima se po imenu ili datumu stradanja za mnoge može utvrditi da su stradali u Međimurju, Podravini ili Prlekiji u travnju ili svibnju 1945. godine.

ZAKLJUČAK

Sudjelovanje Crvene armije i 1. bugarske armije u oslobađanju Međimurja i Podravine počelo je napadima avijatičara Crvene armije u ožujku i početkom travnja 1945., kada su bombardirani prometni čvorovi poput Čakovca i napadane njemačke trupe u povlačenju. Kopnene su snage u akciju stupile tek nekoliko dana kasnije, napredujući s istoka i sjevera prema zapadu. Prve su u Međimurje na istočnom dijelu stupile bugarske jedinice, a do većeg angažmana kopnenih trupa Crvene armije u Međimurju došlo je tek nekoliko dana kasnije nakon njihova prelaska preko Mure i dolaska na brdovito područje

¹⁴⁹ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1716, Рапорт штаба 3 Югославская А, 58 (19. svibnja 1945).

¹⁵⁰ ЦАМО, ф.243, о.2900, д.1716, Приказ штаба 3 Югославская А, 46-57 (17. svibnja 1945).

¹⁵¹ Diana GLASNOVA, Ratnici milosrđa, 250-251.

¹⁵² <http://archives.bg/wars/SEARCH> (pristup ostvaren 20. kolovoza 2021).

sjeverozapadnog Međimurja, u okolici Štrigove, gdje su udarili na posljednju postojeću njemačku liniju obrane. Tu je pokretno ratovanje i brzo napredovanje specifično za dotadašnje borbe sjeverno od Drave i Mure pretvoreno u pozicijsku, često i rovovsku borbu s mnogo žrtava na obje strane. Sredinom travnja vođene su ogorčene borbe kod Šafarskog, Štrigove i posebno na koti 339 kod Robadja. Usprkos velikim gubicima u ljudstvu, sovjetsko i bugarsko je napredovanje bilo vrlo sporo, i tek im je koncentracija nekoliko divizija potpomognutih jakim artiljerijskim jedinicama omogućila zauzimanje geografski dominantnih položaja. Borbe su znatno oslabile u drugoj polovini travnja, nakon odlučnog napada u kojem su njemačke trupe prisiljene na povlačenje iz Šafarskog, istjerane iz Štrigove, te izgubile ključnu kotu 339. Nakon tih uspjeha Crvena armija je svoje položaje na prostoru južno od Mure prepustila vojnicima 1. bugarske armije, te povukla sve svoje jedinice iz Međimurja u Prekmurje, pripremajući se za završne borbe Drugog svjetskog rata. Bugarski su vojnici nastavili još nekoliko tjedana braniti zaposjednute položaje, a potkraj travnja u suradnji s 3. jugoslavenskom armijom započeto je napredovanje uzvodno Dravom s prostora kod Valpova i Donjeg Miholjca, koje je početkom svibnja rezultiralo oslobađanjem niza podravnih mjesta, sve do Varaždina. Svoj su ratni put u dolini Drave bugarski vojnici završili kod Dravograda, gdje su sredinom svibnja sudjelovali u borbama protiv kolona koje su se iz NDH pokušavale probiti na zapad.

SUMMARY

The participation of the Red Army and the 1st Bulgarian Army in the liberation of Međimurje and Podravina began with attacks by Red Army aviators in March and early April 1945, when traffic nodes such as Čakovec were bombed along retreating German troops attacked. The ground forces took action only a few days later, advancing from the east and north to the west. Bulgarian units were the first to enter Međimurje in the eastern part, and the Red Army troops in Međimurje became more involved only a few days later after crossing the Mura river and arriving in the hilly area of northwestern Međimurje, near Štrigova, where they struck at the last existing German line of defense. There, the mobile warfare and rapid progress specific to the previous battles north of the Drava and Mura rivers turned into a positional, often trench warfare with many casualties on both sides. In mid-April fierce battles were fought near Šafarsko, Štrigova and especially at elevation 339 near Robadje. Despite heavy human losses, Soviet and Bulgarian progress was very slow, and only the concentration of several divisions aided by strong artillery units enabled them to occupy geographically dominant positions. Fighting weakened considerably in the second half of April, following a decisive attack in which German troops were forced to withdraw from Šafarsko, were banished from Štrigova, and lost a key elevation of 339. After these successes, the Red Army ceded its positions south of the Mura river to troops of the first Bulgarian army and withdrew all of its units from Međimurje to Prekmurje, preparing for the final battles of World War II. Bulgarian troops continued to defend the occupied positions for several more weeks, and in late April, in cooperation with the third Yugoslav Army, they started to advance along the Drava river from the area near Valpovo and Donji Miholjac, which in mid-May resulted in the liberation of a number of Podravina towns all the way to Varaždin. In mid-May, Bulgarian soldiers ended their war journey in the Drava valley near Dravograd, where they took part in battles against columns that were trying to break through from the NDH (the Independent State of Croatia) to the west.